

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Bakalářská práce

Mikuláš František Pikhart

Ke kritice meritokracie: Co je problematické na zásluhách?

On the criticism of meritocracy: What's problematic about merit?

Praha 2024

Vedoucí práce: Doc. Jakub Jirsa, Ph.D

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval doc. Jakubu Jirsovi, Ph.D. za cenné podněty a ochotu při vedení práce. Dále své rodině, partnerce a přátelům za podporu a inspiraci.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 14. srpna 2024

Mikuláš František Píkhart

Klíčová slova

Meritokracie, zásluha, spravedlnost, ekonomická distribuce, etika

Key words

Meritocracy, merit, justice, economic distribution, ethics

Abstrakt

Každý by měl dostat to, co si zaslouží. Málokterá teze týkající se spravedlnosti vzbuzuje při svém vyslovení srovnatelně intuitivní souhlas. Právě ona zároveň tvoří jádro meritokratické teorie distributivní spravedlnosti, jež zakládá rozdělení ekonomických dober mezi jednotlivé členy společnosti na jejich zásluhách. Předloženou práci lze nejlépe charakterizovat jako kritické zkoumání této teorie. V první části textu ukážu, proč většina současných filosofů zaujímá k meritokracii odmítavý postoj. Za tímto účelem přiblížím úvahy několika politicky různě orientovaných myslitelů, kteří osobitým způsobem významně přispěli k problematizaci meritokratického ideálu. Budu se mimo jiné ptát, s jakými hodnotami se podle jejich mínění tento ideál ocitá v konfliktu. Klíčové námitky poté v druhé části práce konfrontuji s jedním z mála nedávných pokusů předložit komplexní obhajobu meritokratické teorie distributivní spravedlnosti, jehož autorem je Thomas Mulligan. Touto formou doufám naznačit odpověď na otázku, nakolik dnes snaha o rehabilitaci meritokracie představuje smysluplný filosofický podnik, a upozornit na některé nedostatky současné diskuze

Abstract

Everyone should get what they deserve. Few statements concerning justice elicit a comparable intuitive assent when pronounced. At the same time, this assertion constitutes the core of the meritocratic theory of distributive justice which bases the distribution of economic goods among the various members of society on their merits. The present thesis can best be characterized as a critical examination of this theory. In the first part of the text, I will show why most contemporary philosophers take a dismissive stance towards meritocracy. To this end, I will expound on the reflections of several thinkers with diverse political orientations who have made distinctive and significant contributions to the problematization of the meritocratic ideal. I will ask, among other things, what values they believe this ideal conflicts with. The key objections will then, in the second part of the thesis, be confronted with one of the few recent attempts to present a comprehensive defence of the meritocratic theory of distributive justice, made by Thomas Mulligan. In this manner, I hope to suggest an answer to the question of how far the effort to rehabilitate meritocracy today represents a meaningful philosophical enterprise, and to bring attention to some shortcomings of the current debate.

Obsah

Úvod.....	7
1. Frank Hyneman Knight.....	9
1.1 Trh neodměňuje morální zásluhy	9
1.2 Závěr.....	13
2. Friedrich August von Hayek.....	15
2.1 Úvod.....	15
2.2 Proč odměňovat hodnotu namísto zásluhy?.....	16
2.3 Kritika meritokracie u Michaela Younga.....	18
2.4 Nedostatky Hayekovy reflexe	20
2.5 Závěr.....	23
3. John Bordley Rawls.....	25
3.1 Úvod.....	25
3.2 Principy spravedlnosti	26
3.3 <i>Demokratická rovnost</i> a meritokracie.....	31
3.4 Morální zásluhy a legitimní vyhlídky	37
3.5 Závěr.....	39
4. Michael Joseph Sandel.....	41
4.1 Úvod.....	41
4.2 Meritokratický mýtus	42
4.3 Psychologické a společenské dopady meritokratické rétoriky	45
4.4 Meritokracie a populismus	49
4.5 Závěr.....	53
5. Obhajoba meritokracie u Thomase Mulligana.....	54
5.1 Závislost meritokratické distribuce na partikulárním pojetí dobra.....	55
5.2 Argument z arbitrárnosti.....	59
5.3 Psychologické a společenské dopady meritokracie	62
5.4 Závěr.....	66
Seznam použité literatury.....	69
Primární literatura.....	69
Sekundární literatura.....	69

Úvod

Každý by měl dostat to, co si zaslouhuje. Málokteré tvrzení se nám na první poslech zdá samozřejmější. Zpochybnit jej takřka automaticky znamená vystavit se pohledu na pozdvižená obočí a další známky více či méně dobře skrývaného údivu. Není proto překvapivé, že myslitelky a myslitelé zabývající se problematikou distributivní spravedlnosti, tj. tím, jak by naše pospolitost měla „(...) férově rozdělit plody a břemena společenské spolupráce (...)“¹, přeložili tuto široce sdílenou intuici do svébytné teorie. Problematicující analýza této teorie distributivní spravedlnosti bude předmětem předložené práce, jejíž náplň bychom mohli charakterizovat i jako kritické zkoumání meritokratické společnosti. Vztah námi zkoumané teze a konceptu meritokracie však není prost komplikací a vyžaduje krátký komentář.

Na unikavost pojmu meritokracie již upozornil ne jeden autor a nejasnosti obestírající jeho vymezení dosud zcela nezmizely.² Čistě etymologický rozbor před námi rozprostírá velmi široké významové pole: „(...) meritokracie je společnost, v níž je vliv (nějakého druhu) distribuován na základě zásluhy (cokoliv to znamená).“³ Alokovaný vliv bývá nicméně obvykle chápán buď politicky, nebo ekonomicky. Tyto dva výklady dávají vzniknout dvěma elementárním podobám meritokracie, které mohou a nemusí jít ruku v ruce. Politická meritokracie proslavená v rámci západní myšlenkové tradice zejména Platónovou Ústavou požaduje, aby vládli ti nejzasloužilejší, v Platónově pojetí tedy filosofové. Zastánci ekonomické meritokracie naproti tomu nemají v úmyslu rozdělovat na základě zásluh (jen) politické úřady, nýbrž ekonomická dobra.⁴ V práci se budeme zabývat výlučně druhou z nastíněných forem meritokracie – jinými slovy, bude nás zajímat meritokracie coby teorie spravedlivé ekonomické distribuce.

Při setkání s myšlenkou zásluhové distribuce člověk alespoň zprvu jen stěží hledá protiargumenty. Proč neseřadit soukolí sociálních a ekonomických institucí tak, aby lidé dostali, co si zaslouží? Co by nakonec mohlo být spravedlivější? Navzdory intuitivní přitažlivosti zásluhové distribuce, kterou se někteří příznivci meritokracie snaží doložit i empirickými výzkumy, však „(...) většina současných filosofů odmítá myšlenku, že by společnost měla

¹ Serena Olsaretti, „Introduction: The Idea of Distributive Justice“, in: Serena Olsaretti (vyd.), *The Oxford Handbook of Distributive Justice* (Oxford: Oxford University Press, 2018), s. 1.

² Thomas Mulligan, „Meritocracy“, in: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Stanford University, 1997-), odst. 1, poslední úprava 3. srpna 2023, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/meritocracy/>.

³ Tamtéž.

⁴ Mulligan, „Meritocracy“, sekce 1.

přidělovat pracovní místa a výdělek na základě toho, co si lidé zaslouží.“⁵ Tento paradoxní a do očí bijící nesoulad nás podněcuje k položení otázek, jež budou tvořit východisko hlavní části práce. Odkud se bere záporný postoj řady filosofů k meritokratickému modelu rozdělování? Z jakých důvodů jej zavrhuji a jaké hodnoty stojí v pozadí jejich odmítavého stanoviska?

První část práce sestává ze čtyř chronologicky řazených kapitol věnovaných myslitelům, kteří osobitým způsobem významně přispěli k problematizaci meritokratického ideálu. Výběr autorů si kromě zdůraznění kontinuálního vývoje kritiky meritokracie napříč 20. stoletím až dodnes klade za cíl ukázat variabilitu ekonomicko-politických pozic, z nichž jsou dotyčné výhrady formulovány. Práci uvozuje pojednání o neoklasickém ekonomovi F. Knightovi, jehož esej z 20. let minulého století, byť netematizoval meritokracii jako takovou, položil základ pro úvahy protagonistů následujících kapitol. Mezi ně se mimo kanonické postavy současného liberalismu – klasického liberála F. A. Hayeka (druhá kapitola) a sociálního liberála J. Rawlse (třetí kapitola) – řadí socialista M. Young (taktéž druhá kapitola) a komunitarista M. Sandel (čtvrtá kapitola). Politické různorodosti, jak uvidíme, odpovídá i rozmanitost hodnot, s nimiž se meritokratické rozdělování dle mínění jednotlivých autorů ocitá v konfliktu.

Jestliže se na odsudku zásluhové distribuce shodují myslitelské osobnosti s natolik rozdílným hodnotovým ukotvením, může meritokracie ve světle vznesených námitek vůbec obstát? S touto otázkou se budeme potýkat v druhé části práce, tj. v závěrečné kapitole. Tu zasvětime konfrontaci uvedených námitek s jedním z mála nedávných pokusů předložit komplexní obhajobu meritokratické teorie distributivní spravedlnosti, knihou *Justice and the Meritocratic State* od Thomase Mulligana.⁶ Přestože můžeme jen stěží poskytnout definitivní odpověď na výše položenou otázku, zvolený postup nám umožní přinejmenším naznačit, nakolik dnes představuje snaha o rehabilitaci meritokracie smysluplný filosofický podnik.

⁵ Michael J. Sandel, *Tyranie zásluh: Kam se podělo obecné dobro?*, přel. Ladislav Nagy (Praha: Karolinum, 2022), s. 148.

⁶ Thomas Mulligan, *Justice and the Meritocratic State* (New York, NY: Routledge, 2018). Další apologii meritokracie, kterou se mi podařilo dohledat, představuje kniha Adriana Wooldridge *The Aristocracy of Talent*. Wooldridge ovšem svou publikací primárně zamýšlí vyplnit mezeru v podobě absence „vhodné historie meritokracie“, nikoliv předložit komplexní filosofický argument. V této práci se jí proto budeme zabývat pouze velmi okrajově. Viz: Adrian Wooldridge, *The Aristocracy of Talent: How Meritocracy Made the Modern World* (Londýn: Allen Lane, 2021), sekce „Down with Meritocracy!“, Kindle.

1. Frank Hyneman Knight

1.1 Trh neodměňuje morální zásluhy

Jméno amerického ekonoma Franka Hynemana Knighta (1885-1972) se v textech pozdějších kritiků meritokracie vyskytuje spíše sporadicky⁷, přesto právě on v eseji *The Ethics of Competition* do značné míry anticipoval úvahy F. A. Hayeka, Johna Rawlse či Michaela Sandela o problematice morálních zásluh v tržní ekonomice. Knight bývá nejčastěji spojován s tzv. Chicagskou ekonomickou školou, jež vznikla ve 30. letech 20. století na Chicagské univerzitě, kde k Knightovým žákům patřil například libertariánský teoretik Milton Friedman. Jednalo se o zprvu volné uskupení ekonomů, které spojovala víra v efektivitu volnotržního hospodářství a kritika státního intervencionismu svázaná s odporem vůči rodícímu se keynesiánství a ekonomickým opatřením prosazovaným americkým prezidentem Franklinem D. Rooseveltem pod názvem Nový úděl. Pevné liberální přesvědčení nicméně Knightovi nebránilo tvrdě kritizovat eticky zavrženíhodné rysy kapitalistického hospodářství a poukazovat na skutečnost, že ani tržní model není zárukou dokonalé ekonomické účinnosti.⁸

Studie *The Ethics of Competition*, publikovaná poprvé roku 1923 v *The Quarterly Journal of Economics*⁹ mimo jiné dobře dokládá tyto Knightovy obrazoborecké tendence. Esej si klade za cíl analyzovat „(...) kompetitivní ekonomický řád z hlediska jeho etických standardů“.¹⁰ Jinými slovy, Knight zamýšlí kriticky nahlédnout onen řád optikou etických ideálů a upozornit na možný nesoulad mezi běžně přijímanými morálními soudy a fungováním volného trhu. Naopak, jakékoliv porovnávání jednotlivých ekonomických uspořádání a návrhy praktických změn nespádají, jak opakovaně zdůrazňuje, mezi ambice jeho textu.¹¹ I tak je ovšem pojednávávané téma velmi široké, v této kapitole se tudíž omezíme na argumenty relevantní pro otázku meritokracie.

⁷ F. A. Hayek a John Rawls jej v souvislosti tématem zásluh zmiňují, avšak pouze v poznámkách pod čarou viz: Friedrich August von Hayek, „Rovnost, hodnota a zásluha“, in: János Kis (vyd.), *Současná politická filosofie* (Praha: OIKOYMENH, 1997), s. 114.; John B. Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, MA: The Belknap Press, 1999), s. 274. Michael Sandel věnuje Knightovým názorům krátkou podkapitulu nazvanou „Tržní versus morální hodnota“, viz: Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 167-170.

⁸ Více ke vztahu mezi Chicagskou ekonomickou školou a myšlením Franka Knighta například zde: Ross B. Emmet, *Frank Knight and the Chicago School in American Economics* (Abingdon, Oxon: Routledge, 2009).

⁹ Viz: Frank H. Knight, „The Ethics of Competition“, *The Quarterly Journal of Economics* 37, no. 4 (1923), s. 579-624. V práci vycházím z přetisku tohoto textu v pozdější sbírce Knightových esejů, viz: Frank H. Knight, „The Ethics of Competition“, in: Frank H. Knight (vyd.), *The Ethics of Competition and Other Essays* (Freeport, NY: Books for Libraries Press, 1969), s. 41-75.

¹⁰ Knight, „The Ethics of Competition“, s. 45.

¹¹ Viz například: Knight, „The Ethics of Competition“, s. 74.

Klíčovou tezi týkající se pojmu morální zásluhy není obtížné identifikovat – poslední bod na Knightově seznamu důvodů pro tvrzení, že ekonomika založená na principu laissez-faire a soutěživém individualismu nedokáže využívat společenské zdroje ideálním způsobem, představuje „etika distribuce“. Knight zde poznamenává:

„Jde o běžnou domněnku – za niž jsou zastánci ‚produktivní teorie‘ částečně zodpovědní –, že produktivní přínos je etickým měřítkem zásluh. (...) Při bližším zkoumání této otázky se okamžitě ukáže, že produktivní přínos má pramalý – pokud vůbec nějaký – etický význam.“¹²

Zdůvodnění tohoto výroku následně autor předkládá prostřednictvím nového seznamu argumentů. Nejdříve je nicméně třeba si vyjasnit, co přesně se autor ve výše citované pasáži pokouší říci a jak se toto sdělení vztahuje ke zkoumané tezi o etické správnosti odměňování jedinců za zásluhy. Knight brojí proti údajně rozšířené myšlence, že to, co si člověk morálně vzato zaslouží, odvisí od čehosi, co nazývá produktivním přínosem. Jedná se přitom o produktivní přínos v jednoduchém ekonomickém slova smyslu, tj. o zboží či služby vyprodukované jednotlivcem, jejichž hodnota bývá poměřována jejich tržní cenou.¹³ S jistou dávkou zjednodušení tak lze konstatovat, že Knight odmítá zavést vztah přímé úměry mezi částkou, kterou jsou lidé ochotni zaplatit za zboží či služby nabízené určitým jedincem a jeho morální zasloužilost.

Pakliže se ale obě veličiny rozcházejí, na základě jaké z nich by měly být společenské zdroje distribuovány mezi jednotlivé členy společnosti - dle morálních zásluh, tržní ceny jejich produktů, nebo snad na bázi nějakého úplně jiného kritéria? Autor ponechává (v rámci rozebírané eseje) tuto otázku nezodpovězenou, čímž se vyhýbá přímému kontaktu s meritokratickou ideologií. Přesto má jeho reflexe pro pozdější rozpravu o meritokracii zásadní význam už jen proto, že poukazuje na problematický vztah mezi tržně-ekonomickým modelem a meritokratickým distributivním principem, jenž by v důsledku pro zastávce deregulovaného trhu byl jen stěží stravitelným soustem.

Nyní je na místě přikročit k argumentům, o něž Knight opírá tvrzení o etické irelevanci produktivního přínosu jednotlivce. Jakkoliv již zmiňovaný seznam čítá úctyhodný počet bodů,

¹² Knight, „The Ethics of Competition“, s. 54.

¹³ Knight, „The Ethics of Competition“, s. 55.

můžeme podle mého názoru autorovy úvahy shrnout do dvou hlavních argumentačních linií.¹⁴ V první řadě Knight upozorňuje, že tržní cena konkrétního produktu závisí na mnoha faktorech, jež jsou z morálního hlediska do značné míry arbitrární. Jakou má kupříkladu člověk zásluhu na tom, že společnost, v níž čirou náhodou žije, poptává zrovna ten typ zboží či služeb, které může díky svému nadání nabídnout? Podobně je záležitostí náhody i dostupnost daného produktu, jež výrazně ovlivňuje jeho cenu. V neposlední řadě pak sotva lze připisovat jedinci zásluhu na produktivních schopnostech, jimiž oplývá, ať už jde o továrnu, nebo šikovné ruce či jiný přirozený talent.

Příjmy dosažené produktivní prací a ty, které generuje pouhé vlastnictví, se dle autora z hlediska morální záslužnosti nijak neliší, neboť je determinuje identická trojice proměnných – dědictví, štěstí a úsilí –, a to „(...) pravděpodobně v tomto pořadí, pokud jde o jejich důležitost”.¹⁵ Vynaložená snaha je přitom jediným ze tří uvedených faktorů, jenž může potenciálně utvářet etický nárok na jistý příjem či odměnu. Vypěstoval-li by si člověk určitou obtížně dostupnou a široce poptávanou produktivní schopnost vlastním vědomým úsilím, případně by díky své snaze získal do vlastnictví materiální výrobní kapacitu typu továrny, mohl by, připouští Knight, vznést morální nárok na adekvátní odměnu. Jiní myslitelé vznik takového oprávnění odmítají z důvodů, jež podrobněji popíšeme v následujících kapitolách. Obvykle však individuální píle sehrává v tržní alokaci odměn spíše podružnou roli a výše příjmů odráží morální zásluhy jednotlivce jen minimálně.

Neplatí to ale jen proto, že tržní cenu ovlivňuje celá řada okolností, na nichž mají jednotliví producenti pramalý podíl. Knight zachází ve své argumentaci ještě o něco dále, přičemž poukazuje na hranice ekonomického uvažování a nezastupitelnost morální filosofie. Již v úvodu studie *The Ethics of Competition* se její autor vymezuje vůči pokusům učinit z naplňování (objektivně měřitelných) lidských potřeb kritérium etické hodnoty a „redukovat etiku na jakousi glorifikovanou ekonomii“. Lze si snadno domyslet, že míru, v níž zboží a služby poskytované daným jedincem uspokojují potřeby jeho druhů, by dle tzv. „vědecké etiky“ určovala tržní cena, kterou jsou spotřebitelé ochotni zaplatit.¹⁶ Tímto krokem tedy opět

¹⁴ Pro seznam všech osmi argumentů viz: Knight, „The Ethics of Competition“, s. 55-57. Ne všechny jsou nicméně pro naše zkoumání podstatné, k těm relevantním zase Knight doplňuje důležité postřehy i v dalších částech textu.

¹⁵ Knight, „The Ethics of Competition“, s. 56.

¹⁶ Knight, „The Ethics of Competition“, s. 41.

dospíváme k Knightově odmítnutí tržní ceny coby měřítko morální záslužnosti, nově ovšem obohacenému o z mého pohledu velmi důležitý pojem potřeby.

Ztotožnění produktivního příspěvku jednotlivce s naplněním potřeb jiných lidských bytostí totiž výrazně mění perspektivu, z níž na problematiku zásluh nahlížíme. Oprávněnost etického nároku producenta na náležitou odměnu se v tomto světle jeví být čímsi intuitivně jasným, samozřejmým. Vyrobené zboží či poskytnuté služby již nejsou pouze ekonomickým příspěvkem, jemuž trh přisuzuje určitou hodnotu, nýbrž také, abychom použili pozdější termín Michaela Sandela, společenským přínosem, za nějž si výrobce či poskytovatel onu trhem determinovanou odměnu morálně zaslouhuje.¹⁷

Slepá skvrna tohoto argumentu se nenachází nikde jinde než právě ve výrazu *potřeba*. Člověk je komplikovaný tvor a jeho potřeby jsou nanejvýš různorodé – od touhy po lidské společnosti a lásce přes fyzické nezbytnosti jako jsou jídlo a spánek až po temná puzení, jejichž ničivým následkům často čelí nejen ten, kdo jim podlehne. Jinými slovy, tyto potřeby mohou být stejně tak morálně chvályhodné, případně neutrální, jako více či méně amorální. Morální hodnocení produktivní činnosti koreluje s morálním statutem a důležitostí specifické potřeby, k jejímuž uspokojení slouží.

Pro ilustraci uvažme příklad zámožného podnikatele, jenž zbohatl na sázkařském byznysu – v tuzemském kontextu si můžeme do této role dosadit například bývalého senátora Iva Valentu nebo prezidentského kandidáta z roku 2018 Michala Horáčka – a jeho společenský přínos a morální zásluhy by v souladu s výše uvedeným argumentem měly být mnohem vyšší než ty, jimiž se může pyšnit průměrný popelář.¹⁸ Morální intuice nám však napovídá, že zatímco práce popeláře si zaslouhuje ocenění coby morálně chvályhodná služba veřejnosti, v případě sázkařského magnáta máme co do činění s čímsi, co by se spíše než uspokojováním lidských potřeb dalo nazvat jejich nepřilíš morální exploatací. Rovněž praktičtější orientované úvahy vyznívají ve prospěch těch, jejichž mzda se dle posledních dostupných údajů zpravidla

¹⁷ Sandel používá tento termín a jeho variace v kontrastu vůči ekonomickému přínosu či tržní ceně napříč podkapitolou zasvěcenou Knightovi, viz například: Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 169.

¹⁸ K propojení obou podnikatelů se sázkařským byznysem viz například: Jaroslav Bukovský, „Horáček bilancuje prodej Fortuny. Finančně to bylo špatné rozhodnutí“, *e15.cz*, poslední úprava 10. prosince 2014, <https://www.e15.cz/byznys/obchod-a-sluzby/horacek-bilancuje-prodej-fortuny-financne-to-bylo-spatne-rozhodnuti-1144640>; Jitka Vlková, „Magnát Valenta: Legální hazard tratí, zvažujeme odchod z trhu“, *Idnes.cz*, poslední úprava 20. května 2018, https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/ivo-valenta-kamenne-herny-regulace-hazardu.A180518_402032_ekonomika_are.

pohybuje pod hranicí 30 000 korun měsíčně¹⁹ - zatímco hypotetické zmizení sázkových kanceláří by společností zásadně neuškodilo, spíše naopak, přetékající popelnice a ulice zavalené odpadky by představovaly velké riziko pro veřejné zdraví a společenské blaho obecně.

Uspokojovat poptávku lidí po hazardu možná vynáší daleko více než naplňovat jejich potřebu žít v čistém a zdravém neohrožujícím prostředí, s etickým hodnocením ale taková odměna nemá nic společného. Knight využívá kontrastu mezi tržní cenou určitých produktů a morálním statutem a důležitostí jimi uspokojovaných potřeb ke kritice kompetitivního ekonomického řádu, který poptávku sám spoluutváří a měl by tak na jejím základě být eticky posuzován.²⁰ Pro naše účely nicméně postačí uvědomit si, že posouzení morální záslužnosti vyžaduje náročnou a často spornou morálně-filosofickou reflexi, pro niž v ekonomickém myšlení nezbyvá místo. Kladení rovnítka mezi produktivní příspěvek, respektive jeho tržní cenu, a morální zásluhy producenta je smysl postrádajícím pokusem se této intelektuální práci vyhnout.

1.2 Závěr

Závěrem doplníme, že především v druhé části textu Knight tepe kompetitivní ekonomický řád pro jeho neférovost a neschopnost dostat ideálu rovnosti příležitostí. Trnem v oku je mu zejména nepřiměřený vliv štěstěny na výsledky soutěže, jenž mnohdy takřka eliminuje roli individuálních schopností a úsilí, a tendence systému různé nahodilé nerovnosti spíše násobit než vyvažovat, tj. přitěžovat již znevýhodněným a podporovat již zvýhodněné. Ve výsledku mezi živořící většinou neúspěšných a zámožnou menšinou úspěšných vzniká nepropustná hranice²¹, na což autor upozorňuje v následující pasáži: „Dokud existoval předěl a

¹⁹ Pro více informací ke mzdám popelářů viz: „Popelář“, Služby provozní a osobní, Národní soustava povolání, poslední úprava 4. května 2021, <https://nsp.cz/jednotka-prace/uklidovy-pracovnik-pro-ob>. Čtenáři, jimž by tvrzení o společenském přínosu a morální zásluhách popeláře nepřipadalo dostatečně přesvědčivé, si mohou na jeho místě představit například sociálního pracovníka či vyučujícího humanitního oboru na jedné z českých univerzit, jejichž platové ohodnocení nebývá leckdy o mnoho vyšší.

²⁰ Knight, „The Ethics of Competition“, s. 55-56. Posouzení hospodářského systému prizmatem etických ideálů je, jak bylo uvedeno výše, cílem Knightova eseje – jednotlivá hodnotící kritéria včetně vlivu kompetitivního ekonomického uspořádání na formování individuálních potřeb i lidského charakteru celkově autor vypočítává zde: Knight, „The Ethics of Competition“, s. 45-47.

²¹ Že dnes nejde jen o teoretickou obavu, nýbrž žitou skutečností, dokládá v již notoricky známé studii francouzský ekonom Thomas Piketty, viz: Thomas Piketty, *Kapitál v 21. století*, přel. Jana Chartier (Praha: Universum, 2015).

namísto ‚nepřístupného pokoje nahoře‘ byla k dispozici otevřená cesta vzhůru, problém nebyl *vážný*.“²²

Důvodem, proč si Knightova pozitivně laděná vyjádření týkající se rovnosti příležitostí a sociální mobility zaslouží v rámci této kapitoly prostor je, že mohou svádět k, dle mého názoru mylnému, výkladu jeho stanoviska k meritokratické vizi společenského uspořádání. Rétorika rovnosti příležitostí a cesty vzhůru otevřené pro každého má nepochybně k této vizi velice blízko. Má-li meritokratická společnost naplnit své krédo a odměňovat každého jen a pouze podle jeho zásluh, nesmí být nikdo od počátku zvýhodněn, všichni musí vybíhat ze stejné startovní pozice a mít stejnou příležitost vyšplhat po společenském žebříčku vzhůru. Bylo by však chybou je ztotožňovat a vyvozovat z autorova kladného postoje k popsáním ideálům podporu meritokratických idejí, neboť s obhajobou rovnosti příležitostí či férovosti se setkáváme právě tak u obhájců meritokracie jako u jejích kritiků.

Jádrem sporu mezi meritokraty a jejich egalitářsky orientovanými oponenty není rovnost příležitostí samotná, nýbrž to, jakým způsobem ji interpretovat, a zda se jedná o adekvátní společenský ideál, nebo zda by společnost měla směřovat kupříkladu k té či oné formě rovnosti výsledků.²³ K interpretační zdrženlivostí a neochotě zařadit Knighta na jednu nebo druhou stranu barikády nás opravňuje i bližší pohled na větu citovanou v prvním odstavci této podkapitoly. Zvýrazněné slovo „vážný“ implikuje, že ani v době, kdy společenský výtah ještě fungoval, nebyla o problémy nouze. K jednoznačnému soudu má ale tato formulace daleko, čemuž se vzhledem k tematickému zaměření eseje nelze divit – Knight, jak jsme podotkli dříve, analyzuje kompetitivní ekonomický řád, nikoliv myšlenku rovnosti příležitostí, natož meritokratickou ideologii. S mysliteli, kteří se podobným otázkám věnují explicitně, se seznámíme teprve v následujících kapitolách.

²² Knight, „The Ethics of Competition“, s. 61. Kurzíva vlastní.

²³ Srovnej s: Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 270.

2. Friedrich August von Hayek

2.1 Úvod

Poté, co jsme s F. H. Knightem poukázali na problematickou roli morálních zásluh v tržním hospodářství a položili základy pro další diskusi, vstupujeme s rakouským ekonomem a filosofem Friedrichem Augustem von Hayekem (1899-1992) do rozbouřených vod liberální debaty o klasickém tématu spravedlnosti, v jejímž rámci se již dostává pozornosti přímo meritokratickému společenskému modelu. Ačkoliv všechny účastníky této rozpravy, jimiž se bude práce zabývat – mimo Hayeka též Johna Rawlse a Michaela Sandela – charakterizuje kritický postoj k meritokracii, partikulární politické pozice těchto myslitelů se výrazně liší stejně jako předložené rozbory problému zásluh.

Hayek, čelný představitel rakouské ekonomické školy, bývá spolu s Knightem řazen mezi klasické liberály hájící hodnotu individuální svobody, prospěšnost volného trhu a odmítající státní intervencionismus. Ideová spřízněnost obou autorů ve spojení s chronologickou strukturou práce utváří příznivé podmínky pro srovnání jejich, v mnoha ohledech velmi rozdílných, přístupů k otázce zásluh. Proto tuto kapitolu pojmem do jisté míry komparativně, a to navzdory takřka čtyřicetiletému časovému odstupu dělicímu Knightovu esej *The Ethics of Competition* (1922) a úvahu *Rovnost, hodnota a zásluha* z Hayekova spisu *The Constitution of Liberty* (1960), která bude na následujících řádcích naším primárním zdrojem.²⁴

Již samotná juxtapozice výrazů *hodnota a zásluha* v názvu Hayekova textu napovídá mnohé o autorově stanovisku k Knightově snaze vyvrátit běžně rozšířenou domněnku, dle níž mezi produktivním přínosem jednotlivce a jeho morální zasloužilostí existuje vztah přímé úměry. Rovněž Hayek odmítá poměřovat morální zásluhy jedince tržní cenou jím vyrobeného zboží nebo poskytnutých služeb. Jinými slovy, zásluhu a hodnotu považuje za dvě navzájem na sobě nezávislé veličiny, čímž se ztotožňuje s Knightovou tezí, jež byla páteří předchozí kapitoly.

Přejímá také první z dvojice argumentů, jimiž byla ona teze v *The Ethics of Competition* podložena. Připomeňme, že Knight zde poukazoval na závislost tržní ceny konkrétního produktu na řadě morálně arbitrárních faktorů, za něž lze výrobcí jen stěží připsat zásluhu.

²⁴ V práci vycházím z překladu této kapitoly Hayekovy knihy ve sborníku textů současné anglosaské politické filosofie, viz: Friedrich August von Hayek, „Rovnost, hodnota a zásluha“, in: János Kis (vyd.), *Současná politická filosofie* (Praha: OIKOYMENH, 1997).

Hayek neosvědčuje při analýze těchto činitelů takovou systematickostí a kupříkladu nahodilost společenské poptávky po jistém typu zboží či služeb, jež může daný jedinec díky svému nadání nabídnout, explicitně netematizuje. Zmiňuje se ovšem o vlivu dostupnosti určitého produktu, respektive specifických vloh, které jsou k jeho výrobě potřebné, na hodnotu, již mají jednotlivcovy schopnosti pro druhé, a značnou pozornost věnuje nezaslouženým rozdílům ve schopnostech jako takových. Ať už člověk od přírody oplývá dobrými intelektuálními schopnostmi, krásným hlasem, půvabnou tváří či dovednými rukama, podotýká Hayek, nebo se u něj produktivní kapacity rozvinuly díky dobré výchově a vzdělání, popřípadě zděděnému majetku a jiným okolnostem souvisejícím s prostředím, nic z toho nemá mnoho společného s individuálními morálními zásluhami.²⁵

Vykázaná diskrepance mezi hodnotou a zásluhou implikuje, jak jsme konstatovali v předešlé kapitole, že produktivní přínos jednotlivce není validním základem pro vznik etického nároku na odměnu. To se může jevit jako provokativní závěr, ve své podstatě se však stále jedná o deskriptivní tvrzení, s nímž si Hayek na rozdíl od Knighta nevystačí. Od popisu reality přechází do roviny normativních soudů a staví se: „(...) proti veškerým pokusům vnutit společnosti nějaký záměrně zvolený model rozdělování, ať už jde o řád založený na rovnosti nebo nerovnosti.”²⁶ Teprve tento výrok deklaruje skutečný cíl Hayekova textu – hájit tržní distribuci ekonomických statků, s níž je podle něj nerozlučně spjata individuální svoboda, proti jakýmkoliv vnějším zásahům. Specificky se vymezuje vůči egalitářským snahám o dosažení vyšší úrovně majetkové rovnosti a meritokratické vizi odměňování na bázi zásluh. V dalších částech práce uvidíme, že egalitářsky orientovaní autoři mnohdy patří mezi nejzapálenější kritiky meritokracie, Hayek nicméně považuje oba ideové proudy za rub a líc téže mince.

2.2 Proč odměňovat hodnotu namísto zásluhy?

Ze zřejmých důvodů se níže budeme soustředit na argumenty namířené proti meritokracii, jež se nachází v druhé polovině Hayekovy úvahy. Pro větší jasnost je ovšem na místě nejdříve precizovat tezi, kterou autor rozporuje. Zatímco Knight popíral, že by lidé na volném trhu byli odměňováni dle zásluh, Hayek zavrhuje samu myšlenku distribuovat ekonomické odměny na základě tohoto kritéria coby pomýlenou. Oproti Knightově eseji podává *Rovnost, hodnota a zásluha* exaktní výměr ústředního konceptu morální zásluhy a toho,

²⁵ Hayek, „Rovnost, hodnota a zásluha“, s. 105-106 a s. 111-112.

²⁶ Hayek, „Rovnost, hodnota a zásluha“, s. 103-104.

co vlastně znamená jednat záslužně. Dotyčného výrazu používá autor „(...) výlučně k popisu těch atributů chování, pro které si dané chování zasluhuje chvály, to znamená k popisu morálního charakteru jednání, a nikoli hodnoty dosaženého výkonu.“²⁷ Máme-li potom zhodnotit, nakolik záslužně konkrétní jednotlivec jednal, je třeba zjistit, zda „(...) nějaký člověk udělal to, co od něho vyžadovalo nějaké obecně přijímané pravidlo chování a že ho to stálo určitou námahu či úsilí.“²⁸

Morální zasloužilost tedy neplyne pouze z jednání v souladu se společensky ustaveným mravním kodexem, člověk se nadto musí dostatečně snažit. Vynaložená snaha měla ostatně zvláštní status již v *The Ethics of Competition*, kde představovala jedinou (a často nepřilíš vlivnou) determinantu trhem přidělované odměny, na bázi níž by jednotlivec mohl vznést etický nárok na adekvátní ohodnocení. Knightův názor stojí za to připomenout především proto, aby opětovně vynikly rozdíly mezi ním a Hayekem. Ten si totiž pokládá úplně odlišnou otázku – nehledě na to, zda morální zásluhy zahrnující též ono investované úsilí nárok tohoto typu skutečně generují, měli bychom jej vyslyšet? Hayek odpovídá záporně, etické reflexi by podle něj neměla být při alokování tržních odměn přikládána žádná váha.²⁹ Výjimku připouští jen v případě, kdy má odměna za mimořádně záslužný čin takřkajíc didaktickou funkci, tj., když „(...) naším přáním je, aby jeho záslužnost vešla jako příklad široce ve známost (...)“.³⁰

Vyloučení morálních kritérií z rozhodování o distribuci ekonomických statků ospravedlňuje autor v první řadě obavami ze ztráty individuální svobody a hospodářské efektivity, jež jsou v jeho očích úzce provázané. Hypotetická společnost odměňující namísto vyprodukované hodnoty neboli prospěchu, ježž činnost jedince přináší druhým, morální záslužnost daného jednání, by čelila četným problémům. Kvalifikovaní jednotlivci by v meritokratickém společenství neměli o nic větší motivaci pouštět se do riskantních podniků a inovací, z nichž by potenciálně mohli profitovat všichni, než do aktivit s menší hodnotou pro ostatní. Ocenění, jehož by se jim dostalo, jak jsme ozřejmili výše, by záviselo pouze na tom, zda se řídili veřejně přijímanými pravidly chování, a nakolik se u toho snažili. Neměli by tudíž důvod naplno využívat svých znalostí a schopností ve snaze dosáhnout co nejčennějšího

²⁷ Hayek, „Rovnost, hodnota a zásluha“, s. 111.

²⁸ Hayek, „Rovnost, hodnota a zásluha“, s. 112.

²⁹ Tuto tezi lze doložit nespočtem výroků z druhé části Hayekova textu, viz např. Hayek, „Rovnost, hodnota a zásluha“, s. 111: „Správná odpověď zní tak, že ve svobodném systému není ani žádoucí, ani proveditelné, aby materiální odměny byly obecně realizovány tak, že budou odpovídat tomu, co lidé uznávají jako [morální] zásluhu (...)“

³⁰ Hayek, „Rovnost, hodnota a zásluha“, s. 117.

výsledku, což by se negativně odrazilo na míře ekonomické účinnosti a společenského blahobytu.

Hayek dovádí myšlenkový experiment ad absurdum a ukazuje, že člen takové společnosti by se v posledku nebyl schopen rozhodnout, čemu vlastně věnovat čas a energii, jelikož při absenci kritéria hodnoty není, o co se při tomto výběru opřít. Volbu by musel přenechat nějaké zvláštní autoritě, která by mu na základě odhadu o nejlepším možném využití jeho schopností uložila jisté povinnosti a následně přiřkla odměnu odpovídající získaným morálním zásluhám. Drtivou ránu by tak utrpěly nejen ekonomické vyhlídky, nýbrž také individuální svoboda a zodpovědnost.³¹ Rozhodovací paralýza nicméně působí spíše jako hypotetický extrém, skrze nějž Hayek vykresluje reálnější hrozbu tkvící v podřízení jedincova jednání názorům druhých na to, co je morálně správné a záslužné, doprovázeném ztrátou autonomie.

2.3 Kritika meritokracie u Michaela Younga

Vylíčený argument pro nežádoucnost meritokracie se v Hayekově textu proplétá a doplňuje s poměrně rozsáhlým výkladem o neproveditelnosti meritokratického distribučního schématu. Autor, zjednodušeně řečeno, upozorňuje na fakt, že určit něčí morální zásluhy vyžaduje nesmírné množství poznatků o dotyčném jedinci, jež zkrátka nemáme k dispozici.³² Vzdejme se však podrobnějšího rozboru, jenž by nás svedl z vytyčené cesty a nadále se držme otázky, proč meritokratické uspořádání odmítnout bez ohledu na možnost, respektive nemožnost, jej realizovat. Hayek poskytuje ještě jeden velmi důležitý důvod, jemuž ovšem dopřává překvapivě málo prostoru. Na ploše necelého odstavce shrnuje jednu z klíčových idejí knihy *The Rise of the Meritocracy* (1958), v níž britský sociolog Michael Dunlop Young o dva roky dříve představil světu slovo *meritokracie*.³³ Sám dokonce toto dílo v poznámce pod čarou zmiňuje, údajně se s ním ale v době psaní stihl seznámit jen prostřednictvím recenzi a níže popsanou úvahu tedy rozvinul nezávisle na něm.³⁴

³¹ V předcházejících dvou odstavcích čerpám z následující pasáže: Hayek, „Rovnost, hodnota a zásluha“, s. 113-114.

³² Pro zřejmě nejsouvislejší kus argumentace na toto téma viz: Hayek, „Rovnost, hodnota a zásluha“, s. 112-113.

³³ Pro účely práce používám britské vydání z roku 1961, viz: Michael D. Young, *The Rise of the Meritocracy* (Harmondsworth: Penguin Books, 1961).

³⁴ Hayek, „Rovnost, hodnota a zásluha“, s. 117.

Youngův specifický hybrid dystopické satiry a sociologické studie reagoval na dobové spory o nastavení britské vzdělávací politiky. S koncem druhé světové války začal ve Velké Británii zapouštět kořeny tzv. tripartitní systém sekundárního vzdělávání postavený okolo tří druhů škol, do nichž byli žáci a žákyně umisťováni v souladu s výsledky celonárodních testů absolvovaných v desátém či jedenáctém roce života, jež kromě osvojených znalostí ověřovaly také obecnou inteligenci.³⁵ Young ve své dystopii domýšlí potenciální dopady širší implementace tohoto modelu na strukturu společnosti a její soudržnost. Vypravěč, shodou okolností též sociolog, k nám promlouvá z roku 2034, kdy ve Spojeném království visí ve vzduchu revoluce, a klade si za cíl objasnit historické příčiny stavu, v němž se v ten moment tamější společnost nachází. Fikční sociologická sonda ukazuje, jak se z původního záměru narušit moc dědičných privilegií a zajistit všem rovné příležitosti tak, aby se prosadili ti nejschopnější a nejzasloužilejší, zrodilo silně segregované společenství, v němž inteligentní a úspěšné odděluje od neúspěšných jedinců s nižším IQ neprostupná hráz.

Tolik ke stručnému nastínění obsahu Youngovy knihy, která má mnoho co nabídnout, zvláště pokud jde o zajímavé paralely s vývojem některých současných demokracií. Na ty se ale zaměříme až při pojednání o Sandelově *Tyranii zásluh* (2022), pro tuto chvíli se vraťme zpět k Hayekovu druhému argumentu pro nežádoucnost meritokracie. Společenské uspořádání založené na odměňování morálních zásluh a v tomto smyslu spravedlivé, tvrdí Hayek, by bylo pro neúspěšné jednotlivce daleko horší než nespravedlivé alternativy. Ve volnotržní společnosti si lidé svůj neúspěch morálně nezasluhují, což může být zdrojem roztrpčení a hněvu. Současně jim však vědomí, že za špatné postavení, v němž se ocitli, (přinejmenším zčásti) nemohou, umožňuje uchovat si základní důstojnost a sebeúctu. Naproti tomu meritokratický sociální řád poraženým neponechává ani špetku útěchy a s ohledem na autorovo partikulární vymezení konceptu zásluhy z nich navíc činí morální vyvrhele.³⁶

Rovněž Youngův vypravěč nachází zdroj společenského tření vedoucího až na práh revoluce právě zde:

³⁵ Více k tripartitnímu systému, jeho problémům a pozdějšímu zavedení všeobecného vzdělávání například zde: Anne West, „A (Short) History of Comprehensive Education in England“ (conference presentation, „Reclaiming Education“ Alliance Conference, Londýn, 12. listopadu 2016), <https://eprints.lse.ac.uk/89495/>.

³⁶ Hayek, „Rovnost, hodnota a zásluha“, s. 116-117.

„Pokud jde o situaci nižších tříd, jejich situace je taktéž jiná. Dnes každý člověk, jakkoliv skromný, ví, že měl stejné příležitosti jako všichni ostatní. (...) Poprvé v lidských dějinách nemá podřadný jedinec po ruce nic, o co opřít svou sebeúctu.“³⁷

The Rise of the Meritocracy operuje s odlišnou definicí zásluhy coby kombinace inteligenčního kvocientu a vynaložené snahy, přesto vznáší obdobnou námitku jako Hayek. Jelikož tento typ kritiky míří přímo na podstatu meritokracie jakožto systému odměňujícího zásluhy, má universální platnost a pracují s ním i myslitelé, k nimž dospějeme v následujících kapitolách. Konkrétní způsob, jímž daný autor koncipuje meritokratickou distribuci ekonomických statků, bezpochyby ovlivňuje jistě ne zrovna nepodstatné detaily. Kupříkladu zatímco společensky níže postavení jednotlivci zápasí v hayekovské variantě s pověstí lenochů a eticky pochybných individuů neschopných řídit se všeobecně akceptovanými pravidly, v Youngově dystopické verzi platí opět za lenochy a k tomu navíc za hlupáky. Jádru argumentu nicméně navzdory odchylkám zůstává stejné.

Volnotržní alokace odměn zcela jistě není dokonalým lékem na psychické útrapy neúspěšných, neboť ve skutečnosti nemálo z nich i v rámci nespravedlivého systému podléhajícího rozmarům štěstěny přičítá své postavení vlastním nedostatkům. Hayekovi slouží ke cti, že se nepokouší problém zastírat, případně se spokojit s poukazem na absenci lepších metod přidělování odměn, navrhované řešení je ale přinejlepším polovičaté. Spočívá v usilovném rozšiřování povědomí o diskrepanci mezi hodnotou a morální zásluhou, nikoliv v úpravě distribučního schématu, jakou prosazují meritokraté na straně jedné a egalitáři na straně druhé.³⁸ Jedině tak lze těm, kdo byli ve volné soutěži poraženi, dopomoci k většímu štěstí, aniž by byly napáchány ekonomické škody a limitována individuální autonomie.

2.4 Nedostatky Hayekovy reflexe

V závěrečné části kapitoly ještě jednou obraťme pozornost k eseji *The Ethics of Competition*, abychom završili zběžnou komparaci Knightovy a Hayekovy analýzy problematiky zásluh a při té příležitosti poukázali na některá slabá místa argumentace předložené v textu *Rovnost, hodnota a zásluha*. Výše jsme již doložili shodu obou myslitelů na tezi o nesouladu mezi produktivním přínosem a morální zásluhou a také na jednom ze dvou argumentů, jichž Knight používá k obhajobě této myšlenky, úmyslně jsme naopak vynechali

³⁷ Young, *The Rise of the Meritocracy*, s. 107-108.

³⁸ Hayek, „Rovnost, hodnota a zásluha“, s. 117.

druhý z nich. Centrální roli v něm, abychom jej krátce zrekapitulovali, sehrává pojem lidských potřeb, jež mají nevyhnutelně více nebo méně morální, respektive amorální, charakter. Od morálního statusu a důležitosti určité potřeby potom autor odvozuje i etické hodnocení produktivní činnosti sloužící k jejímu uspokojení. Netřeba dodávat, že tržní cena výsledného produktu morální zasloužilost výrobce, popřípadě poskytovatele, nijak nereflektuje a často se s ní výrazně rozchází.

Tato úvaha, ostatně jako celá Knightova studie, odsuzuje tendenci redukovat etiku na jakousi aritmetiku naplňování potřeb neboli, slovy autora samotného, glorifikovanou ekonomii. Hayek se na první pohled k ničemu takovému neuchyluje, mnohem spíše než na ekonomizaci etiky totiž cílí na vystrnadění etiky z ekonomie, přinejmenším v distribučních otázkách. Alokace odměn by dle něj měla být ponechána zcela v režii neviditelné ruky trhu, morální reflexe, ať už jí vytyčíme jakékoliv hranice, odsunuta na vedlejší kolej. Tržní cena zaplacená producentovi zboží či služeb pak zrcadlí pouze hodnotu, kterou má produkt pro druhé. Zákazník na etikou nepokřiveném trhu odměňuje prospěch, jenž mu plyne ze zakoupené věci, nic jiného. Úspěšným se tudíž v tržně orientovaném společenství nestává morálně zasloužilý člověk, nýbrž ten, kdo nejvíce prospívá ostatním, kdo jim přináší největší hodnotu.

Vzpomeňme si však na příklad sázkařského magnáta z předcházející kapitoly – můžeme bez dalšího říci, že uspokojováním poptávky po gamblerství klientům, potažmo společnosti jakožto celku, prospívá? A lze totéž konstatovat o jiných byznysmenech vydělávajících na exploataci lidských závislostí a naplňování amorálních, leckdy sebedestruktivních, tužeb? Vzдор prvotnímu dojmu zde, jak si všímá rovněž Michael Sandel, evidentně vyhřezává na povrch rozpor mezi stanovisky obou myslitelů.³⁹ Uznáme-li spolu s Knightem nepopiratelnou různorodost lidských potřeb, jsme zavázáni odmítnout Hayekovu pozici ztotožňující jejich naplňování s utvářením hodnoty a prospíváním druhým coby příliš zjednodušující.

Pakliže tržní cena neodráží prospěch poskytnutý zákazníkovi, v Hayekově zdůvodnění rezignace na etické ohledy ve prospěch neviditelné ruky trhu vznikají počáteční trhliny, které se nyní pokusíme položením vhodných otázek ještě poněkud rozšířit. Ekonomická účinnost, autorovo první želízko v ohni, by zahrnutím morálních kritérií do procesu přidělování odměn nepochybně utrpěla, nejedná se nicméně o cíl o sobě. Přesněji řečeno, snahu o dosažení co nejvyšší míry hospodářské efektivity (s níž se za předpokladu stejného množství zdrojů zvyšuje též hospodářský výkon) obvykle podněcuje přesvědčení, že starostlivé opečovávání

³⁹ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 167-170.

ekonomických ukazatelů přinese lidem lepší život. Pomiňme pro tuto chvíli výhrady vůči účinnosti Hayekem prosazovaného tržně liberálního modelu, s nimiž se setkáváme mj. u Knighta, a připusťme blahodárny efekt upozadění etického aspektu věci na rozvoj inovací a celkový materiální vzestup společnosti umožňující naplnit více potřeb u většího počtu individuí.

Člověk se silným smyslem pro spravedlnost by v první řadě nemusel hmotný blahobyt považovat za dostatečné opodstatnění morálně arbitrární distribuce ekonomických statků. Především se ale prioritizace hospodářské efektivity opírá o specifické pojetí dobrého života, v němž má určující úlohu sehrávat materiální zajištění a dostupnost produktů ukázejících spotřebitelské preference. Tato ochuzená koncepce jednak naráží na zmiňovanou variabilitu tužeb, jejichž uspokojování ovlivňuje kvalitu života jednotlivce rozmanitými způsoby, jednak identifikuje člověka primárně s konzumentem zboží a služeb. V důsledku toho ignoruje subtilnější, avšak pro životní pohodu a pocit naplnění neméně významné, impulzy lidské povahy, podle Michaela Sandela nebo Davida Goodharta zejména puzení přispívat z pozice producentů ke společnému dobru a být za to náležitě oceňován.⁴⁰ Naším záměrem není na tomto místě podat zevrubnou kritiku ekonomistického pohledu na dobrý život, s nímž Hayek implicitně počítá, když upřednostňuje ekonomickou účinnost před integrací etických měřítek do alokačního procesu - podobně jako v předešlé kapitole nám postačí poukázat na jeho problematičnost a nutnost důkladnější morálně-filosofické analýzy, jíž se nám od autora nedostává.

Rovnost, hodnota a zásluha je ovšem v první řadě myšlenkovým obranným valem ochraňujícím svobodnou společnost před meritokratickými i egalitářskými distribučními recepty nekompatibilními s autonomií jedince. Právě v momentech, kdy Hayek apeluje na hodnotu individuální svobody a varuje před vznikem společenství oceňujícího morální zásluhy, v němž by „(...) každý pohyb každého jednotlivce byl veden tím, co má učinit podle představy jiných (...)“⁴¹, nabývá text značné teoretické a morální přesvědčivosti. Čtenář projevující alespoň základní interpretační vstřícnost nebude autora obviňovat z tržního fanatismu, jenž by ospravedlňoval kupříkladu odměnu za objednanou vraždu. Hayek v žádném případě nevzývá společnost bez morálky, nýbrž, jak se lze s vysokou pravděpodobností dohadovat, společnost

⁴⁰ Sandel věnuje tomuto tématu celou kapitolu, viz: Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 237-268. Goodhart jej ve své poslední knize nepojednává tak extenzivně, základní intuici nicméně sdílí, viz například: David Goodhart, *Head, Hand, Heart: The Struggle for Dignity and Status in the 21st Century* (Londýn: Allen Lane, 2020), s. 17.

⁴¹ Hayek, „Rovnost, hodnota a zásluha“, s. 115.

podněcující vlastní členy k morálně správnému jednání jinými prostředky než manipulací tržní distribuce odměn, typicky negativními sankcemi ukotvenými v systému retributivní spravedlnosti.

Uvedená přesvědčovací síla je vykoupena omezenou uplatnitelností této výtky na odlišné varianty meritokratického uspořádání. Stačí vzpomenout na Youngovu definici záslužnosti jakožto výsledku početní operace sčítající inteligenční kvocient a vynaloženou snahu, jejíž aplikace ústí v cosi, co Goodhart o více než půl století později nazve „kognitivní meritokracií“.⁴² Společenství odměňující takto koncipované zásluhy člověku nepředepisuje, jak se chovat a kam nasměrovat svou aktivitu, nabádá jej pouze k odložení lenosti a tvrdé práci. Důrazem na kognitivní schopnosti individuí a navýsost subjektivní element individuálního úsilí se bezpochyby vystavuje nespočtu dalších námitek, vůči té Hayekově se však zdá být imunní.⁴³

Sandel nadto upozorňuje na neslučitelnost výše popsaného náhledu na vztah mezi tržní cenou a prospěšností jednotlivcovy činnosti pro druhé s Hayekovým úmyslem řešit bídný psychický stav nižších sociálních vrstev rozšiřováním povědomí o nepoměru mezi hodnotou a morální zásluhou.⁴⁴ Tvrzení, že mizerná situace, v níž se ocitli, reflektuje nízkou hodnotu a minimální prospěch, jež mohou nabídnout lidem okolo, má na sebeúctu neúspěšných jedinců sotva méně ničivé dopady než vysvětlení, jehož se jim dostává v meritokratické společnosti a dle něž si vše morálně zaslouží. Z nízké hodnoty se pro člověka stává stejné stigma, jaké představuje nedostatek zásluh, hranice mezi nimi se stírají, a Hayek tak paradoxně podrývá druhý ze svých argumentů proti meritokracii.

2.5 Závěr

Rovnost, hodnota a zásluha přichází s důležitým varováním před potenciálními hrozbami spojenými s meritokratickým sociálním řádem, který by ochromil ekonomický rozvoj a inovace, zadusil individuální svobodu a podlomil důstojnost hůře postavených členů společnosti. Autorova argumentace zároveň není bez slabin, jeho pojetí zásluh jediné možné a

⁴² Goodhart s termínem pracuje napříč knihou, viz například: Goodhart, *Head, Hand, Heart*, s. 26.

⁴³ Limitovaná působnost této námítky má zjevně co dělat s rozdílem mezi zásluhovými nároky založenými na nějakém morálně ocenitelném faktu o mé osobě a zásluhovými nároky obecně. Na totožné téma opět narazíme v následující kapitole o Johnu Rawlsovi, jenž (nejen) v tomto ohledu na Hayeka navazuje. Nejvhodnější příležitost rozkrýt pojmové distinkce v pozadí problému se nám nicméně naskytne při konfrontaci této linie kritiky s meritokratickou koncepcí Thomase Mulligana v závěrečné části práce, na niž čtenáře tímto odkazuji – viz [s. 56](#).

⁴⁴ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 164-166.

jím prosazovaný tržně liberální model čelí četným námitkám vznášeným zvláště rovnostářštěji orientovanými mysliteli. K jednomu z nich, egalitářskému liberálovi Johnu Rawlsovi, se přesuneme v nadcházející části práce – zajímat nás budou jak Rawlsovy kritické poznámky na adresu meritokracie, případně i klasického liberalismu, tak nabízená alternativa.

3. John Bordley Rawls

3.1 Úvod

John Bordley Rawls (1921-2002) byl nejen prominentním představitelem egalitářského (či sociálního) liberalismu, ale především možná nejvýznamnějším politickým filosofem 20. století. Jeho jméno bývá nejčastěji spojováno s *Teorií spravedlnosti* vydanou poprvé v roce 1971, dílem, které politické filosofii otevřelo dveře do světa analytické tradice.⁴⁵ Z této práce bude čerpat i naše rekonstrukce Rawlsova postoje k meritokracii, což s sebou nese přinejmenším jednu nemalou výzvu. Vzhledem k rozsahu textu čelíme nutnosti omezit se ve výkladu Rawlsovy teorie spravedlnosti na naprosté základy, aniž bychom ovšem vynechali nezbytný kontext, bez něž nelze náležitě pochopit autorovy úvahy o problematice zásluh. Předmětem naší reflexe bude pouze zlomek z celkových 87 kapitol *Teorie spravedlnosti*, většinu podstatných aspektů Rawlsova komplexního projektu zde tedy úplně vynecháme.

Po tomto úvodním upozornění můžeme snad již bez výčitek přejít k pokusu objasnit ústřední ambici spisu, totiž vypracování originální teorie distributivní spravedlnosti, jež by morálně zdůvodnila existenci určitých odchylek od rovnosti coby klíčové hodnoty Rawlsovy egalitářské koncepce. Při realizaci tohoto úkolu navazuje autor zejména na tradici společenské smlouvy na straně jedné a Kantovu deontologickou etiku na straně druhé.⁴⁶ Předpokládáme-li spolu s Rawlsem, že společnost je kooperativním podnikem zaměřeným ku vzájemnému prospěchu jejích členů řídících se ve vzájemném styku určitým obecně uznávaným souborem závazných pravidel, vyvstává přirozeně otázka, jak plody společenské spolupráce rozdělit. Každý jednotlivec by, jak zní další z autorových premis, upřednostnil větší podíl na těchto benefitech před podílem menším – jakým způsobem ale vznikuvší konflikt zájmů spravedlivě rozsoudit? Návod nám dle Rawlse poskytují tzv. principy spravedlnosti, jež specifikují jednak základní práva a povinnosti přináležející jednotlivým členům společnosti, jednak náležitou distribuci výhod a břemen plynoucích ze sociální kooperace.⁴⁷

Jak ovšem mezi bezpočtem možných principů implikujících nejrůznější možné distribuce a společenská uspořádání vybrat ty skutečně spravedlivé? Zde přichází ke slovu výše zmíněná společenskosmluvní teorie, kterou si Rawls upravuje pro vlastní potřeby. Principy

⁴⁵ V práci vycházím z revidované edice Rawlsovy knihy vydané r. 1999, viz: John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, MA: The Belknap Press, 1999).

⁴⁶ Autor se k těmto inspiračním zdrojům explicitně hlásí např. v předmluvě spisu, viz: Rawls, *A Theory of Justice*, s. xviii.

⁴⁷ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 4.

spravedlnosti by měly být výsledkem jakési hypotetické původní smlouvy, kterou by spolu uzavřela racionální a svobodná individua v počáteční pozici charakterizované vzájemnou rovností. Z klíčových rysů počáteční pozice nelze opomenout proslulý závoj nevědění, jenž před vyjednávači skrývá informace o jejich třídní příslušnosti, sociálním statusu, přirozených talentech, inteligenci, síle a taktéž o partikulární koncepci dobra, kterou vyznávají a ve shodě s níž určují své cíle a celkovou životní orientaci.⁴⁸

Konstrukce počáteční pozice tvoří, podotýká Rawls, jednu část celkové teorie spravedlnosti, druhou z nich potom představuje identifikace konkrétních principů, na nichž by se vyjednávači v takto koncipované situaci dohodli.⁴⁹ Objektem našeho zájmu budou primárně principy spravedlnosti v konečném znění, mnohem méně pak řetězec úvah, na základě nichž by hypotetičtí vyjednávači k principům dospěli. Stejně tak nám nezbývá příliš prostoru zabývat se autorovým zdůvodněním specifické podoby počáteční pozice, do níž ony vyjednávače staví. Povšimněme si alespoň ústředního pojmu férovosti, který ostatně figuruje i v názvu Rawlsovy teorie spravedlnosti „spravedlnost jako férovost“. Počáteční pozice ve svém rozvržení kromě klasických demokratických hodnot – svobody a rovnosti – evidentně odráží právě ideál férovosti. Díky výše načrtnutým aspektům vyjednávací situace není žádná ze smluvních stran při společném výběru principů nijak zvýhodněna a jejich vzájemné vztahy jsou naprosto symetrické.⁵⁰ Férovost počáteční situace se poté přenáší též na zvolené principy, k nimž nyní obrátíme naši pozornost.

3.2 Principy spravedlnosti

Rawls poprvé formuluje dva principy spravedlnosti, jež by podle něj vplynuly z vyjednávání v původní pozici, takto:

„První princip. Každá osoba má mít stejné právo na co nejširší systém rovných základních svobod, který je slučitelný s obdobným systémem svobod pro ostatní.

⁴⁸ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 11.

⁴⁹ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 14

⁵⁰ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 11.

Druhý princip. Sociální a ekonomické nerovnosti mají být upraveny tak, aby (a) se dalo rozumně očekávat, že budou ku prospěchu všech, a (b) aby byly spjaty s pozicemi a úřady stejně přístupnými pro všechny.⁵¹

Pořadí principů není náhodné, nýbrž vyjadřuje přednostní postavení prvního z nich. „Každá osoba oplývá nedotknutelností založenou na spravedlnosti, kterou nemůže anulovat ani blahobyť společnosti jako celku.“, zdůrazňuje Rawls v jedné z nejznámějších vět *Teorie spravedlnosti*, v níž se jasně vymezuje vůči utilitarismu coby dominantnímu proudu anglosaské morální filosofie té doby.⁵² Co víc, porušení některé z nedotknutelných základních svobod je morálně nepřijatelné i v případě, kdy k němu výměnou za jisté sociální a ekonomické výhody svolí sám postižený jedinec. Nikdo se nemůže spravedlivě a bez mravní újmy vzdát práva na aktivní a pasivní volební účast, svobody projevu a shromažďování či práva na soukromé vlastnictví.⁵³ Omezení základních svobod proto přichází v úvahu pouze ve chvíli, kdy se tyto svobody ocitnou ve vzájemném konfliktu.

Zatímco znění prvního principu se na následujících stovkách stránek již takřka nezmění⁵⁴, druhý princip zůstává ve své první verzi v podstatném ohledu nejednoznačný a vyžaduje další interpretaci a zpřesnění. Dle výše citované varianty bychom si při ověřování spravedlnosti sociálních a ekonomických nerovností měli nejdříve představit hypotetickou počáteční situaci, v níž jsou všechna relevantní dobra distribuována rovnoměrně, a následně ji porovnat s reálným uspořádáním dané společnosti. Jakákoliv odchylka od hypotetického stavu úplné rovnosti by pak byla spravedlivá jen tehdy, když by prospívala všem členům společenského celku a současně korespondovala s ideálem rovnosti příležitostí artikulovaným v bodě (b). Rawls si nicméně všímá, že existuje nekonečné množství distribučních vzorců, která by sítím takto formulovaného principu bez potíží prošla. Máme-li získat jasnější představu o skutečně spravedlivém společenském modelu, je třeba oko tohoto síta zmenšit.⁵⁵

⁵¹ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 53. Při překladu tohoto i všech dalších citátů z Rawlsova díla jsem přihlížel k již existujícímu překladu Karla Berky z r. 1995, často jsem ovšem přistoupil k úpravám. Takto jsem postupoval i v aktuálním případě principů spravedlnosti, viz: John Bordley Rawls, *Teorie spravedlnosti*, přel. Karel Berka (Praha: Victoria Publishing, 1995), s. 48. Překlad upraven.

⁵² Rawls, *A Theory of Justice*, s. 3. K číselnému řazení principů spravedlnosti viz: Rawls, *A Theory of Justice*, s. 53-54. Vztah svého teoretického podniku k utilitarismu načrtává Rawls již v předmluvě, viz: Rawls, *A Theory of Justice*, s. xvii-xviii.

⁵³ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 55.

⁵⁴ Finální formulace prvního principu spravedlnosti zní takto: „Každá osoba má stejné právo na nejrozsáhlejší celkový systém stejných základních svobod, který je kompatibilní s obdobným systémem svobod pro všechny.“ Viz: Rawls, *A Theory of Justice*, s. 266. Dále viz: Rawls, *Teorie spravedlnosti*, s. 182.

⁵⁵ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 56.

Příležitost k precizaci podle autora zavdávají formulace *ku prospěchu všech a stejně přístupnými pro všechny*, které jsou otevřené dvěma různým výkladům. Obě části druhého principu mají tedy dva přirozené významy, jejichž vzájemné kombinování ústí ve čtveřici možných interpretací principu jako celku. Bod (a) zdůrazňující všeobecnou prospěšnost spravedlivých nerovností lze v první řadě číst jakožto princip efektivity ve smyslu Paretova optima. Efektivní společenské uspořádání se v souladu s touto zásadou vyznačuje nemožností provést změnu v distribuci dober, jež by zlepšila vyhlídky minimálně jednoho segmentu společnosti, aniž by zhoršila vyhlídky alespoň jednoho dalšího segmentu.⁵⁶ Problém příliš benevolentního měřítka však přetrvává, neboť existuje řada distribučních schémat efektivních ve výše uvedeném smyslu. Rawls striktně odmítá ztotožnit efektivitu se spravedlností a upozorňuje na fakt, že v třídně strukturované společnosti lze dosáhnout paretoovsky optimálního stavu pouhou maximalizací vyhlídek jakékoliv ze sociálních tříd. Za těchto předpokladů by spravedlnost nevyklučovala ani nevolnictví, jež by bylo možné legitimizovat poukazem na potenciální zhoršení vyhlídek majitelů půdy. Princip efektivity sám o sobě ospravedlňuje širokou škálu mnohdy protichůdných společenských modelů – pakliže se tudíž máme vyvarovat inkonzistence, nemůžeme všechny označit za spravedlivé.⁵⁷

Při volbě distribučního vzorce, jenž by splňoval nejen kritérium efektivity, nýbrž také spravedlnosti, máme k dispozici rovněž bod (b) druhého principu požadující všeobecnou dostupnost pozic a úřadů, s nimiž jsou spjaty rozdíly v majetku a míře autority a odpovědnosti. Nabízí se interpretovat tuto dostupnost v legálním slova smyslu – každý člen společnosti by měl mít zákonné právo ucházet se o zvýhodněné sociální pozice v duchu motto „kariéry otevřené nadaným“.⁵⁸ Legální výklad rovnosti příležitostí ve spojení s principem efektivity nazývá autor „systémem přirozené svobody“ a jeho zastáncům, jež lze víceméně ztotožnit s klasickými liberály Hayekova typu, vytýká slepotu vůči vlivu sociálních i přírodních nahodilostí.

Rawls v návaznosti na své předchůdce, jimž jsme věnovali úvodní kapitoly práce, pokládá faktory jako přirozené nadání na straně jedné a společenský původ, dobré rodinné zázemí či přístup ke kvalitnímu vzdělání na straně druhé, za z morálního hlediska arbitrární. Jestliže přiznáváme soutěživé tržní ekonomice schopnost generovat efektivní distribuci příjmů

⁵⁶ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 57-58.

⁵⁷ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 61-62.

⁵⁸ Termíny *legální výklad* či *legální interpretace* budu dále v kapitole využívat k označení tohoto čtení principu rovnosti příležitostí.

a majetku, a ponecháme jí ve shodě s principem efektivity volné pole působnosti limitované pouze nutností zachovat legální rovnost příležitostí, budou konečné efektivní rozdělení relevantních dober determinovat přesně tyto činitele. Díky nim se některým jedincům dostane na volném trhu úspěchu a ocenění, zatímco ti, jimž příroda a sociální podmínky tolik nepřály, budou stát na druhé straně společenské průrvy, jež, jak si všímá již Knight v *The Ethics of Competition*, má sklon se s postupem času spíše prohlubovat než zacelovat.⁵⁹ Spolu se zvýrazňováním sociálních nerovností se z deklarované rovnosti příležitostí stává čistě formální zásada neodpovídající společenské realitě.⁶⁰

Tento defekt systému přirozené svobody se pokouší napravit proponenti přístupu „liberální rovnosti“, když namísto principu *kariér otevřených nadaným* prosazují „férovou rovnost příležitostí“. Rawls požadavek férovosti dešifruje coby snahu eliminovat vliv sociálních podmínek na jednotlivcovy vyhlídky tak, aby: „(...) ti, kdo jsou ve stejné míře obdařeni talenty a schopnostmi a vykazují stejnou ochotu jich využít, měli stejnou šanci na úspěch bez ohledu na své počáteční společenské postavení.“⁶¹ Z konkrétních opatření cílících na *férovou rovnost příležitostí* upozorňuje autor primárně na vhodné nastavení vzdělávacího systému, jenž by měl vyrovnávat třídní rozdíly, neopomíjí ale ani preventivní kroky proti přehnané akumulaci majetku. Zavedení *liberální rovnosti* čelí překážkám souvisejícím zejména s institucí rodiny – od rodinného zázemí se z nemalé části odvíjí mj. výše zmíněná ochota vynaložit úsilí potřebné ke kultivaci a využití vlastních schopností. Případný úspěch při aplikaci tohoto modelu by potom vedl k eliminaci vlivu sociálních nahodilostí, avšak výsledná distribuce by byla založena na z perspektivy etiky podobně arbitrárním působení přírody, která jedny obdaří užitečnými talenty, druhým naopak takové perspektivní dispozice upře.⁶²

Oba výklady druhého principu spravedlnosti nastíněné v předchozích odstavcích Rawls vyrazuje ze hry stejným způsobem – ukazuje, že důsledkem jejich přijetí by byla distribuce založená na morálně nahodilých faktorech, tj. distribuce nespravedlivá, k níž je třeba hledat alternativu. Kombinace principu efektivity s bodem (b), ať už jej čteme jakkoliv, nám, zdá se, neumožňuje dospět ke spravedlivému distribučnímu schématu. Nezbyvá tedy než se tohoto principu zbavit, jinými slovy, reinterpretovat bod (a).

⁵⁹ Knight, „The Ethics of Competition“, s. 64-65.

⁶⁰ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 62-63.

⁶¹ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 63. Dále viz: Rawls, *Teorie spravedlnosti*, s. 55. Překlad upraven.

⁶² Rawls, *A Theory of Justice*, s. 63-64.

Již v této fázi zřetelně vystupují na povrch rozdíly mezi Rawlsem a jeho předchůdci, především F. A. Hayekem. Společným východiskem všech autorů zůstává přesvědčení, že tržní distribuce se nezakládá na etických kritériích, odtud už se ale vydávají různými směry, respektive, v případě F. H. Knighta, setrvávají na místě. Zatímco Hayek se integraci morálních měřítek do rozdělovacího procesu brání z důvodů popsaných v předešlé kapitole⁶³, Rawls otevírá *Teorii spravedlnosti* následujícím prohlášením:

„Spravedlnost je první ctností společenských institucí právě tak, jako je pravda první ctností myšlenkových systémů. Teorie, jakkoliv vytříbená a úsporná, musí být odmítnuta, nebo revidována, je-li nepravdivá; obdobně musejí být jakkoliv účinné a dobře zorganizované zákony a ústavy změněny, nebo odstraněny, jsou-li nespravedlivé.“⁶⁴

V otázce designu společenských institucí tudíž hraje prim výsostně morální hodnota spravedlnosti, vůči níž mají ekonomické úvahy sekundární postavení. Nejednoznačnost samotného pojmu spravedlnosti, jehož význam se před Rawlsem i po něm pokoušel zachytit nespočet myslitelů, nic nemění na skutečnosti, že etické reflexi přináleží při volbě distribučního modelu nezastupitelné místo. Odmítnutí prvních dvou výkladů druhého principu spravedlnosti mají na svědomí právě morální úvahy načrtnuté výše.

Vraťme se k Rawlsově reinterpetaci bodu (a) – ta na sebe bere podobu tzv. principu rozdílnosti, dle něhož mají sociální a ekonomické nerovnosti být regulovány tak, aby „(...) přinášely největší očekávaný prospěch nejméně zvýhodněným jedincům (...)“.⁶⁵ Povšimněme si, že máme co do činění s maximalizací vyhlídek jedné ze sociálních tříd, totiž té nejhůře postavené, v důsledku čehož je výsledná distribuce paretoovsky efektivní. V dokonale spravedlivé společnosti, v níž dosahují oba principy spravedlnosti plné realizace, nelze zlepšit vyhlídky jakéhokoliv segmentu společnosti, aniž by zároveň došlo ke snížení vyhlídek nejméně zvýhodněných jednotlivců. Přestože se jedná o jakýsi regulativní ideál, jemuž se fungování reálných společenských celků může pouze více, či méně přibližovat, stojí za pozornost, že spravedlnost nemusí být s efektivitou nutně v rozporu, byť má před ní vždy přednost.⁶⁶

Princip rozdílnosti lze spojit jednak s *férovou rovností příležitostí*, jednak s její okleštěnou formální variantou. Vznikají tak zbylé dvě interpretace druhého principu

⁶³ Viz zejména podkapitoly [2.2](#) a [2.3](#).

⁶⁴ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 3. Dále viz: Rawls, *Teorie spravedlnosti*, s. 17.

⁶⁵ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 72. Dále viz: Rawls, *Teorie spravedlnosti*, s. 60.

⁶⁶ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 69.

spravedlnosti – první z nich Rawls označuje za koncepci „demokratické rovnosti“, proti ní stojí „přirozená aristokracie“. Výše rozebrané nedostatky legálního výkladu rovnosti příležitostí zatěžují model *přirozené aristokracie* stejně jako *systém přirozené svobody*, autor jej tedy bez větších prodlev odmítá a přijímá za svou *demokratickou rovnost*.⁶⁷

Nepostačuje ovšem k zajištění spravedlivé distribuce princip rozdílnosti sám o sobě, nehledě na zvolené čtení bodu (b)? Jinými slovy, není celý spor o správnou interpretaci rovnosti příležitostí zbytečný a Rawlsem preferovaná *férová rovnost příležitostí* redundantní? Nikoliv, jelikož onen princip legitimizuje mj. uspořádání, v nichž je existence zvýhodněných pozic uzavřených určitým skupinám lidí vykompenzována zlepšením situace všech včetně těch nejhůře postavených. Naproti tomu zásada *férové rovnosti příležitostí* takové varianty vylučuje, neboť na těch, jimž bychom upřeli přístup k příslušným pozicím, by byla vcelku nesporně páchána nespravedlnost, bez ohledu na výhody, které by jim to přineslo. V první řadě by nedostali příležitost soutěžit o výhody a pravomoci, jež se k těmto pozicím váží – náhradou za ně by jim snad do jisté míry mohly být benefity plynoucí z porušení principu rovnosti příležitostí, které je o tuto šanci připravilo. Krom toho by jim však bylo znemožněno „(...) seberealizovat se při dovedném a oddaném výkonu společenských povinností“, čímž by, varuje Rawls, byli ochuzeni o „(...) jednu z hlavních forem lidského blaha“.⁶⁸ V rámci argumentu pro *férovou rovnost příležitostí* se zde opět vynořuje netriviální teze, jejímž prostřednictvím jsme v předchozí kapitole zpochybnili reduktivní pojetí dobrého života stojící v pozadí Hayekových úvah o distributivní spravedlnosti. Klíčovou a Hayekem opomíjenou součástí dobrého života je pro Rawlse a také Sandela či Goodharta, možnost hodnotně přispívat k chodu a rozvoji společnosti.⁶⁹ Uzmeme-li jí jistému počtu jednotlivců, nejenže se dopouštíme nespravedlnosti, ale taktéž riskujeme vzednutí vlny resentimentu, jejíž genezi a následky zkoumá Michael Sandel v knize *Tyranie zásluh*, které se v této práci budeme věnovat později.

3.3 Demokratická rovnost a meritokracie

Již v první kapitole jsme podotkli, že ideál spravedlivé rovnosti příležitostí egalitáři Rawlova typu sdílejí se zastánci meritokracie horujícími, abychom použili jednu z klasických metafor, pro existenci stejné startovní čáry pro všechny. Odlišnost mezi Rawlsem

⁶⁷ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 64-65.

⁶⁸ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 73. Dále viz: Rawls, *Teorie spravedlnosti*, s. 61.

⁶⁹ Postřehy Sandela a Goodharta si lze osvěžit [zde](#).

prosazovaným distribučním modelem a meritokratickou vizí odměňování musí proto mít na svědomí druhá komponenta *demokratické rovnosti*, tj. princip rozdílnosti. Pokusíme-li se objasnit, proč je tento princip vlastně autorem považován za spravedlivý, získáme tím rovněž vhled do jeho ústředních argumentů proti meritokracii.

Kořeny principu rozdílnosti tkví v myšlence, s níž jsme se v práci již několikrát setkali a budeme setkávat i nadále – nazvěme ji pro zjednodušení argumentem z arbitrárnosti. Ten ve zkratce poukazuje na morální nahodilost faktorů určujících výši odměn na volném trhu. Nikdo si nezasluhuje nejen vrozené talenty a počáteční společenské postavení, nýbrž ani existenci poptávky po produktech, které může díky svému nadání poskytnout, respektive nízkou dostupnost alternativ ke zboží či službám, jež nabízí.⁷⁰ Rawls mezi tyto činitele řadí dokonce i úsilí vložené do kultivace vlastních schopností, čímž se liší jak od Knighta považujícího vynaloženou snahu za potenciální základ morálního nároku na adekvátní ohodnocení, tak od Hayeka, jenž odmítá ohýbat tržní distribuci ve prospěch jakýchkoliv externích kritérií včetně individuální píle, nikoliv ovšem z důvodu morální arbitrárnosti.⁷¹ V *Teorii spravedlnosti* osvědčuje Rawls jistý cit pro komplexní povahu lidské psychiky, když si všimá, že ani za ochotu tvrdě pracovat nemůže člověk přičítat zásluhy pouze sobě:

„Tvrzení, že si zasluhujeme svůj vynikající charakter, jenž nám umožňuje usilovat o kultivaci našich schopností, je rovněž problematické. Tento charakter je totiž ve značné míře závislý na šťastných rodinných a společenských podmínkách v rané fázi našeho života, o něž jsme se nijak nezasloužili.“⁷²

Argument z arbitrárnosti vykazuje velkou přesvědčivost, pokud jde o demonstraci nespravedlnosti široké palety společenských uspořádání, v nichž je alokace odměn podřízena výsledkům přírodní a společenské loterie. Otázkou zůstává, proč by vhodnou náhradou měl být právě princip rozdílnosti.

⁷⁰ Viz například: Rawls, *A Theory of Justice*, s. 273-274. Rawls v této pasáži dokládá, že příspěvek určitého člena společnosti poměřovaný jeho mezní produktivitou, jenž v soutěživé tržní ekonomice silně ovlivňuje přidělenou mzdu, nekoreluje s morálními kvalitami daného jedince. Z našeho pohledu stojí za pozornost rovněž poznámka pod čarou odkazující na esej *The Ethics of Competition*, v níž F. H. Knight dochází, jak jsme ukázali v úvodní kapitole práce, k identickému závěru.

⁷¹ Hayekovy argumenty proti „redistribuci obecně“ dobře shrnuje a kriticky hodnotí Andrew Lister, viz: Andrew Lister, „The ‚Mirage‘ of Social Justice: Hayek Against (and For) Rawls“, *Critical Review* 25, no. 3-4 (2013), s. 417-422. Ten zároveň upozorňuje na řadu podobností mezi Hayekovým a Rawlsovým přístupem k otázce ekonomické distribuce, na některé z nichž této práci též narážíme. Viz celý Listerův článek, zejména: Lister, „The ‚Mirage‘ of Social Justice“, s. 422-431.

⁷² Rawls, *A Theory of Justice*, s. 89. Dále viz: Rawls, *Teorie spravedlnosti*, s. 72. Překlad upraven.

Tváří v tvář existenci nezasloužených společenských nerovností lidé obvykle zaujímají jeden ze dvou postojů – buď fatalisticky přijímají jejich nevyhnutelnost, anebo se pokoušejí počáteční zvýhodnění, jež jsou z morálního hlediska nahodilá, eliminovat, případně kompenzovat méně šťastné jedince. Rawls naproti tomu uznává nepoddajnost těchto nezasloužených individuálních rozdílů a namísto strategie zahlazování navrhuje využít jich ve prospěch všech. Každý člen společnosti hodný toho označení, poznamenává, se podílí na systému sociální kooperace, bez něž by nikdo včetně těch, kteří jsou od narození nezaslouženě zvýhodnění, nemohl vést uspokojivý život. Pokud by privilegovaní jednotlivci využívali darů štěstěny v rozporu s principem, tj. způsobem, jenž by nijak neprospíval, popřípadě přímo škodil, méně obdařeným jedincům, bez jejichž participace v uvedeném systému by se nemohli těšit z dobrého života, jednalo by se o intuitivně nahlédnutelnou nespravedlnost. Jelikož jim život ve společnosti umožňuje (lépe) zúročit benefity, které jim takřkajíc spadly do klína, měli by naopak uznat, že nemají výhradní morální právo na plody těchto nezasloužených výhod, a sdílet je s ostatními.⁷³ V tomto smyslu je třeba chápat autorovo tvrzení, že: „Princip rozdílnosti je prakticky výrazem dohody považovat v určitých ohledech distribuci přirozených talentů za společnou záležitost a umožnit každému podílet se na výhodách plynoucích z této distribuce, ať už je v posledku jakákoliv.“⁷⁴

Princip rozdílnosti ostatně podle Rawlse vyjadřuje mnoho věcí – pojetí reciprocity, ideál harmonie zájmů a taktéž jeden z cílů Velké francouzské revoluce, ve srovnání se svobodou a rovností poněkud opomíjený, totiž bratrství. Společnost, v níž nikdo neprospívá na úkor druhých a každá nerovnost přináší výhody (nej)hůře postaveným jedincům přirozeně splňuje kritérium vzájemného prospěchu a uskutečňuje ideál harmonie zájmů v mezích přírodou stanovených podmínek, tedy zejména za přítomnosti přirozených individuálních rozdílů. Krom toho činí zadost pojmu bratrství, jenž si málokdy našel cestu do spisů teoretiků demokracie, neboť nebývá pokládán za „(...) specificky politický koncept, který by sám o sobě vymezoval jistá demokratická práva (...)“ a zdá se „(...) zahrnovat citová a emoční pouta, jejichž existenci mezi členy širší pospolitosti nelze realisticky očekávat.“⁷⁵ Na tuto zajímavou analýzu okrajového postavení konceptu bratrství v demokratické teorii navazuje autor tezí, že princip

⁷³ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 87-88.

⁷⁴ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 87. Výrazem *společná záležitost* překládám spolu s Berkou Rawlsův termín „common asset“, viz: Rawls, *Teorie spravedlnosti*, s. 70. Překlad upraven. Srovnej též originál: „The difference principle represents, in effect, an agreement to regard the distribution of natural talents as in some respects a common asset and to share in the greater social and economic benefits made possible by the complementarities of this distribution.“

⁷⁵ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 90. Dále viz: Rawls, *Teorie spravedlnosti*, s. 72-73. Překlad upraven.

rozdílnosti postihuje význam bratrství z hlediska sociální spravedlnosti, jakkoliv bychom neměli zapomínat ani na další aspekty rozebíraného pojmu.⁷⁶

Úvahy načrtnuté ve dvou předcházejících odstavcích nepředstavují, zdůrazňuje Rawls, přísně vzato argumenty pro přijetí principu rozdílnosti, jelikož vzhledem ke společenskosmluvní povaze teorie spravedlnosti musí být veškeré takové argumenty formulovány z perspektivy původní pozice. Cílem 17. oddílu *Teorie spravedlnosti*, z něhož v této podkapitole vycházíme primárně, je „(...) objasnit princip [rozdílnosti] a smysl, v němž je [tento princip] rovnostářský.“⁷⁷ Obsah příslušných pasáží nicméně bezpochyby není čistě popisný a vyjasňující – autor zde rovněž ukazuje, co činí princip rozdílnosti atraktivní alternativou vůči jiným rozdělovacím mechanismům, které tak zároveň implicitně kritizuje. Meritokratická varianta má mezi nimi zvláštní postavení, poněvadž Rawls zamýšlí předejít námitce spočívající ve ztotožnění modelu *demokratické rovnosti* právě s meritokracií.⁷⁸ Z toho důvodu věnuje problematice meritokratické společnosti krátkou pasáž, v níž podává stručnou, avšak o to tvrdší, diagnózu jejích prohřešků, které v obráceném gardu zrcadlí ctnosti, jimiž se pyšní princip rozdílnosti, respektive pospolitost organizovaná v souladu s koncepcí *demokratické rovnosti*.

Meritokratické uspořádání se v Rawlsově pojetí vyznačuje podporou legální rovnosti příležitostí a současnou absencí principů či opatření regulujících výslednou míru nerovnosti.⁷⁹ Výběr zásady *kariér otevřených nadaným* namísto *férové rovnosti příležitostí* zřejmě zarazí nejednoho čtenáře. Tento diskutabilní krok ruší společenský závazek vyrovnávat nezasloužená zvýhodnění sociálního původu, což odporuje subtilnějším, férovějším výkladům meritokracie obhajovaným soudobými filozofy.⁸⁰ Meritokratická ideologie se na druhou stranu historicky formovala v opozici vůči aristokratickému sociálnímu řádu, v němž jednotlivcův nízký původ

⁷⁶ V odstavci čerpám z následujícího úseku Rawlsova spisu: Rawls, *A Theory of Justice*, s. 88-91.

⁷⁷ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 89. Dále viz: Rawls, *Teorie spravedlnosti*, s. 72. Překlad upraven.

⁷⁸ Rawls svůj úmysl předestírá vícekrát, mj. zde: Rawls, *A Theory of Justice*, s. 86.

⁷⁹ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 91.

⁸⁰ Thomas Mulligan v knize *Justice and the Meritocratic State* užívá přímo Rawlsovy terminologie, když píše, že „(...) formální rovnost příležitostí je pouze nutnou, nikoliv postačující podmínkou k zajištění toho, aby medaili obdržel ten nejzasloužilejší běžec.“ a apeluje na zohlednění „hlubšího, podstatnějšího smyslu rovnosti příležitostí – férové rovnosti příležitostí (...)“, viz: Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 71-72. Další současný apologeta meritokracie, britský novinář Adrian Wooldridge, si stojí za tím, že lékem na problémy meritokracie je „více meritokracie“. Realizace tohoto imperativu hodlá dosáhnout primárně prohlubováním rovnosti příležitostí tak, aby byly „(...) odstraněny formální výhody pro bohaté a zároveň vyvinuty lepší způsoby, jak rozlišit mezi vnitřní schopností a pouhým učením se.“, viz: Wooldridge, *The Aristocracy of Talent*, sekce „The Blowback“. Krom toho zaujímá pozitivní postoj k politice afirmativní akce, která jde rovněž jasně nad rámec pouhé legální rovnosti příležitostí, viz: Wooldridge, *The Aristocracy of Talent*, sekce „Positive Discrimination“.

omezoval jeho vyhlídky nejen v praktickém, ale též legálním smyslu. Rawlsova charakteristika více méně odpovídá rudimentární formě meritokratického uvažování, s níž se setkáváme například v VI. článku *Deklarace práv člověka a občana* (1789):

„Zákon je výrazem obecné vůle. Všichni občané mají právo podílet se osobně či prostřednictvím svých zástupců na jeho vytváření. Musí být stejný pro všechny, ať už chrání či trestá. Všem občanům, kteří jsou si před ním rovni, jsou stejně dostupné veškeré hodnosti, místa a veřejné úřady podle jejich schopností přičemž jediným rozlišením je jejich ctnost a talent.“⁸¹

Současně tato koncepce meritokracie úzce koresponduje se *systemem přirozené svobody*, jenž se na oplátku takřka neliší od Hayekem prosazované tržní distribuce odměn. Z klasického liberála a kritika meritokratické společnosti se, nahlédneme-li vše Rawlsovou optikou, stává její zastánce. Popsaný paradox názorně manifestuje unikavou povahu termínu *meritokracie*, jímž můžeme v závislosti na tom, jak chápeme pojem zásluh, označit rozmanité společenské modely. V analyzované pasáži ze 17. oddílu nám autor naneštěstí neposkytuje žádné vodítko k identifikaci způsobu, jímž chápe tento klíčový koncept on sám. Vezmeme-li však v potaz, že v Rawlsem vylíčené společnosti by lidé byli odměňováni na základě přirozeného nadání, úsilí i sociálních podmínek, do nichž se narodili, dospíváme jednoduchou extrapolací k závěru, že tito činitelé konstituují onen *merit*, jenž přinejmenším etymologicky vzato představuje meritokratické distribuční kritérium. Až takřka o dvě stovky stran později, ve 48. oddíle *Teorie spravedlnosti*, se nám dostává prokreslenější reflexe vztahující se k odměňování morálních zásluh, jíž zasvětime závěrečnou podkapitolu.

Navzdory nesamozřejmosti Rawlsova vymezení meritokracie neztrácejí jeho výhrady na síle, a to nehledě na zvolenou interpretaci rovnosti příležitostí. Rozdělení dober se tak či onak zakládá na morálně arbitrárních faktorech, jež jsme vypočetli v předešlém odstavci, a rovnost příležitostí slouží pouze k tomu, aby motivovala členy společnosti k účasti v závodě o socioekonomické, kulturní a politické výhody, jenž ústí ve výrazné nerovnosti. V tvrdé meritokratické soutěži se každý snaží prosadit bez ohledu na druhé a často na jejich úkor, o harmonii zájmů nemůže být řeč a pocit sounáležitosti, natož bratrství, se vytrácí. Slovy autora:

⁸¹ „Deklarace práv lidských a občanských“, Události, Vláda České republiky, navštíveno 4. června 2024, <https://vlada.gov.cz/assets/udalosti/Deklarace-prav-lidskych-a-obcanskych.pdf>.

„Rovnost příležitostí znamená stejné šance zapomenout při své osobní výpravě za ziskem vlivu a společenského postavení na ty, které štěstěna obdařila méně.“⁸²

Pozoruhodným způsobem pracuje *Teorie spravedlnosti* s Youngovou kritikou meritokratického sociálního řádu z knihy *The Rise of the Meritocracy*. Rawls z ní explicitně necituje⁸³, nicméně Youngův zásadní postřeh (jenž se objevuje rovněž u Hayeka, jak jsme podotkli v minulé kapitole)⁸⁴ týkající se ničivých psychologických dopadů, které má na hůře postavené jedince vědomí, že si svůj neúspěch zasluhují, se z mého pohledu vcelku zřetelně vtěluje do jednoho ze základních prvků teorie spravedlnosti. Na mysli mám výčet tzv. „společenských primárních statků“, tj. věcí, o nichž se jednak soudí, že po nich touží každý racionální člověk, jednak jejich rozdělení podléhá kontrole společnosti. Zatímco vlastnická práva k „přírodním primárním statkům“ typu inteligence, síly či představitosti uděluje příroda bez ohledu na lidskou morálku, alokace práv, svobod, příležitostí, příjmu či bohatství by měla být regulována principy spravedlnosti.⁸⁵ Pozici zřejmě nejdůležitějšího (společenského) primárního statku Rawls vyhrazuje sebeúctě, čímž se jasně staví proti distribučním modelům podkopávajícím víru libovolného člena společnosti ve vlastní důstojnost. Při posuzování přípustnosti sociálních nerovností měřítkem principu rozdílnosti musíme brát v potaz nejen dopady na socioekonomickou situaci nejméně zvýhodněných jedinců, nýbrž také jejich potenciál podpořit sebeúctu a obohatit osobní a společenský život dotyčných osob.⁸⁶

Navzdory důrazu kladenému na sebeúctu však podle Michaela Sandela společnost strukturovaná v souladu s Rawlsovými principy podobně jako ta Hayekova tenduje k vytváření meritokratických postojů k úspěchu a neúspěchu.⁸⁷ Existují zde spravedlivé nerovnosti a s nimi i skupina úspěšných jedinců, jejichž postavení vyplývá čistě ze zavedení férové rovnosti příležitostí a faktu, že jim poskytnutá ekonomická pobídka ve výsledku prospívá nejhůře postaveným členům společnosti. Sandel nás vyzývá, abychom si představili bohatého výkonného ředitele, jenž své výhody před řadovými zaměstnanci firmy ospravedlňuje mj. takto: „Díky mým privilegiím si teď žijete lépe. Nerovnost, která vás tak rozčiluje, je pro vaše vlastní

⁸² Rawls, *A Theory of Justice*, s. 91. Dále viz: Rawls, *Teorie spravedlnosti*, s. 73. Překlad upraven.

⁸³ Youngovo dílo ovšem uvádí v poznámce pod čarou konstatujíc, že předmětem knihy je „problém meritokratické společnosti.“ Viz: Rawls, *Teorie spravedlnosti*, s. 346.

⁸⁴ Viz podkapitulu [2.3](#).

⁸⁵ K základnímu úvodu do problematiky „primárních statků“ viz: Rawls, *A Theory of Justice*, s. 54-55. Pro více podrobností viz 15. oddíl *Teorie spravedlnosti*: Rawls, *A Theory of Justice*, s. 78-81.

⁸⁶ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 91-92. Ještě větší důraz na důležitost sebeúcty klade Rawls v 67. oddílu, kde se tímto primárním statkem zabývá do detailu, viz: Rawls, *A Theory of Justice*, s. 386-388.

⁸⁷ V následujících dvou odstavcích čerpám z: Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 173-176.

dobro.“⁸⁸ Pokud společnost se spravedlivou základní strukturou nedokáže předejít tomuto typu myšlení, nevystavuje se snad i ona nebezpečí rozkvětu arogance úspěšných a likvidace sebeúcty hůře postavených jedinců, jež jsou příznačné pro meritokracii?

Zabránit podobným úvahám přitom, domnívá se Sandel, zkrátka není možné. Získávají-li určití jednotlivci komparativně vyšší odměny v rámci spravedlivých podmínek společenské spolupráce, nutně se k nim dříve či později přesune i společenská úcta. Přestože vysoký plat vrcholových manažerů nemusí být zamýšlen jako ocenění jejich speciálních dovedností a společenského přispění, nevyhnutelně tak bude vnímán, což zvyšuje riziko vzniku toxických postojů a emocí spjatých se zásluhovou distribucí. Nejen liberálové Rawlsova druhu příliš snadno přehlídí fakt, že: „Otázky úcty a uznání nemohou být odděleny od otázek distributivní spravedlnosti.“⁸⁹ Důsledkům tohoto přehlédnutí tak, jak je vykládá Sandel, se budeme věnovat již zanedlouho, ve čtvrté kapitole práce.

3.4 Morální zásluhy a legitimní vyhlídky

Pokud by naším úmyslem bylo pochopit Rawlsův odmítavý postoj k meritokracii, mohli bychom v tuto chvíli kapitolu uzavřít. Máme-li ovšem porozumět jeho přístupu k odměňování na bázi morálních zásluh, nezbyvá nám než obrátit pozornost ke 48. oddílu *Teorie spravedlnosti*. Rawls zde připouští, že *teorie spravedlnosti jako férovosti* se rozchází s rozšířenou tendencí uzpůsobovat rozdělení majetku a životních dober obecně individuálním morálním zásluhám v duchu následující definice: „Spravedlnost je štěstím podle míry ctnosti.“⁹⁰ Principy spravedlnosti se o morálních zásluhách vůbec nezmiňují a na nich založená distribuce nijak nezohledňuje etickou zasloužilost jednotlivců. Níže se pokusíme vysvětlit, čím autor tento rozpor obhájí.

Vizi odměňování na základě morálních zásluh napadá Rawls ze dvou směrů. V první řadě poukazuje na nemožnost její praktické realizace podobně jako Hayek, od svého předchůdce se však současně liší jak myšlenkovým postupem, tak výsledným zdůvodněním neproveditelnosti dotyčného ideálu. Hayek nejdříve podal exaktní výměr morálně záslužného jednání, aby následně popřel, že bychom kdy mohli mít k dispozici všechny informace potřebné k posouzení etické hodnoty určitého činu. Naproti tomu autor *Teorie spravedlnosti* si všímá, že

⁸⁸ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 174.

⁸⁹ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 176.

⁹⁰ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 273. Dále viz: Rawls, *Teorie spravedlnosti*, s. 186-187.

ať už si za abstraktní pojem morální ctnosti, na jejíž bázi má být člověk odměňován, dosadíme jakékoliv z distribučních kritérií, k nimž inklinuje „zdravý rozum“⁹¹ – výši ekonomického příspěvku, individuální nadání, vynaložené úsilí, potřebu či libovolnou kombinaci těchto veličin –, náš proklamativně etický model rozdělování se nevyhnutelně nakazí chorobou morální arbitrárnosti. V tomto bodě se Rawsova argumentace protíná se zavržením meritokratické společnosti ze 17. oddílu, k němuž dochází mj. vinou morální nahodilosti příslušných distribučních měřítek. Zejména snaživost a tvrdá práce s sebou na první pohled nesou pozitivní morální hodnotu a bývají často považovány za morálně neproblematickou bázi pro odměňování, v pozadí se ale ukrývají z etického hlediska nahodilé faktory, primárně vliv rodiny na jedincův charakter.⁹²

Druhá námitka se potom váže přímo k základním východiskům Rawsova filosofického projektu, tedy k deontologickému liberalismu a teorii společenské smlouvy. Deontologická zásada „priority práva před dobrem“⁹³ zaručuje každému jednotlivci možnost svobodně si stanovit životní cíle a řídit se svou vlastní koncepcí dobrého života, zůstane-li přitom v mantinelech vytyčených principy spravedlnosti.⁹⁴ Rovněž zde autor rozvíjí intuici obsaženou již v *Rovnosti, hodnotě a zásluze*, konkrétně v Hayekově varování před společenstvím oceňujícím morální zásluhu, v němž se člověk toužící po úspěchu musí vzdát autonomie a podřídit se etickým konstrukcím druhých. Vyjednači v původní pozici nemají ponětí o partikulární koncepci dobra, kterou vyznávají, díky čemuž si zachovávají nestrannost a vzájemně symetrické postavení.⁹⁵ Způsob, jímž upřednostnění práva před dobrem problematizuje představu odměňování na základě morálních zásluh, lze nahlédnout, aniž bychom se vydávali hlouběji do zákrut Rawsovy teorie. Vzhledem k tomu, že principy spravedlnosti, jež specifikují základní práva a povinnosti členů pospolitosti a náležité rozdělení výhod a břemen plynoucích ze sociální kooperace, musí být nezávislé na konkrétních pojetích dobra, nemohou obsahovat odkaz k morální zásluze. Chybí-li vyjednačům v původní pozici zdroje k zodpovězení otázky, co je vlastně morálně správné čili dobré, je pro ně etická záslužnost prázdným pojmem, z něž mohou sotva učinit distribuční kritérium.⁹⁶ Stejně jako

⁹¹ Rawls „předpisy spravedlnosti, jak je chápe zdravý rozum“, jež odrážejí „(...) naše intuitivní představy o tom, co je spravedlivé a nespravedlivé.“, a jejich poměr ke dvěma principům spravedlnosti rozebírá ve 47. oddíle svého spisu, viz: Rawls, *A Theory of Justice*, s. 267-273.

⁹² Rawls, *A Theory of Justice*, s. 274.

⁹³ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 28.

⁹⁴ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 27-28.

⁹⁵ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 11.

⁹⁶ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 275.

v případě Hayeka ovšem musíme podotknout, že působnost této výtky se zdá být omezená, neboť ji patrně nelze vztáhnout například na Youngovu definici záslužnosti coby součtu inteligenčního kvocientu a vynaloženého úsilí.⁹⁷

Jestliže si ve společnosti organizované v souladu s principy spravedlnosti nikdo nic morálně nezasluhuje, znamená to, že si nezasloužím mj. ani svou mzdu? Ano i ne. Ano, poněvadž participuji na spravedlivém systému kooperace, systému stanovujícím jistá veřejná pravidla a vytvářejícím pobídky k určitému typu jednání. Ve chvíli, kdy tyto pobídky vyslyším a s vidinou příslibené odměny vykonám to, co sociální instituce vyžadují, vzniká mi na onu odměnu nárok ve formě tzv. „legitimních vyhlídek“. Ne, jelikož tento nárok nemá etickou povahu, nepramení z morálně hodnotných rysů mého charakteru, respektive jednání. V reakci na dvojznačnost zachycenou na předchozích řádcích Rawls preferuje vůči morálně zatíženému pojmu zásluh jazyk oprávnění. Náležitou odměnu si tudíž za výše popsaných podmínek morálně nezasluhuji, jsem k ní nicméně oprávněn.⁹⁸ Spravedlivý systém, píše autor, není ve výsledku ten, jenž členy společnosti odměňuje podle jejich morální zásloužilosti, nýbrž ten, který „(...) dává každému to, co mu náleží; to jest, přiděluje každému to, k čemu je oprávněn podle toho, jak to určuje samotný systém.“⁹⁹

3.5 Závěr

Navzdory svému rovnostářštějšímu založení Rawls přejímá a rozvíjí nejednu výtku vůči meritokracii, kterou již dříve vznesli F. H. Knight či F. A. Hayek. V *Teorii spravedlnosti* tak ukazuje, že společnost pokoušející se alokovat odměny na základě morálních zásluh nejenže se nijak nepřibližuje ideálu spravedlnosti, ale navíc nepřipustně omezuje svobodu jednotlivce řídit se v životě vlastní koncepcí dobra. Za pozornost stojí i další linie kritiky týkající se tendence meritokratického uspořádání rozvracet harmonii zájmů a přetrhávat společenská pouta a povyšující sebeúctu na úroveň nejdůležitějšího primárního statku vůbec. Dopady meritokratického uvažování na společenskou kohezi, které zůstávají v Rawlsově zkoumání přece jen poněkud v pozadí hlavního tématu spravedlnosti, do důsledků domýšlí a se

⁹⁷ K této limitaci, na kterou jsme narazili již v předešlé kapitole, viz následující [poznámku pod čarou](#).

⁹⁸ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 88-89; s. 273; s. 275-276.

⁹⁹ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 276. Dále viz: Rawls, *Teorie spravedlnosti*, s. 188. Překlad upraven. Srovnej též originál: “But what we can say is that, in the traditional phrase, a just scheme gives each person his due: that is, it allots to each what he is entitled to as defined by the scheme itself.”

současným politickým děním propojuje Michael Sandel, s jehož postřehy se seznámíme v další části práce.

4. Michael Joseph Sandel

4.1 Úvod

Ve srovnání s teoretickými analýzami meritokratické distribuce z přechozích kapitol představuje *Tyranie zásluh: Kam se podělo obecné dobro?* (2020) žánrově poněkud odlišný příspěvek do debaty. Harvardský politický filosof Michael J. Sandel ve své prozatím poslední knize nepředkládá další rozbor meritokracie *in abstracto*, nýbrž specifickou interpretaci současné krize euroatlantických demokracií, zejména té americké a britské. Meritokratický ideál, jež autor ve shodě s výše pojednávanými mysliteli a na základě již probraných argumentů považuje za inherentně problematický, v ní sehrává ústřední roli.¹⁰⁰

Nejdříve se pokusme krátce objasnit, v čem podle autora spočívá ona krize, jejíž příčiny má v úmyslu rozkrýt. Sandelova diagnóza se příliš neliší od té, s níž se již nějakou dobu běžně setkáváme v mediálním i politickém diskurzu hlavního proudu – trnem v oku jsou mu rostoucí xenofobie a nacionalismus, zvyšující se popularita autokratických politiků a především populismus, přesněji řečeno „populistický resentment“, „populistická nespokojenost“ či „populistický hněv“.¹⁰¹ Mezi symptomy této choroby řadí vítězství Donalda Trumpa v amerických prezidentských volbách roku 2016 nebo výsledek ve stejném roce proběhnuvšího referenda o brexitu, v němž si Britové nadpoloviční většinou hlasů schválili konec členství v Evropské unii.

Vzhledem k důrazu kladenému na pojem populismu je poněkud nešťastné, že jej autor charakterizuje výlučně skrze jeho projevy a nepokouší se tento v dnešní době všudypřítomný koncept blíže vymezit. V novém vydání Sandelovy starší knihy *Democracy's Discontent* (2022) nalézáme jednu (!) větu, jež nám v tomto směru poskytuje alespoň minimální vodítko: „Populistická tradice dlouho obsahovala dvě vlákna – politiku mobilizující lid proti elitám, nerovnosti a ekonomické moci, jež se nikomu nezodpovídá, a politiku kšeftující s nativismem, rasismem a antisemitismem.“¹⁰² Tento popis, dodejme pro úplnost, lze snad vztáhnout na americkou populistickou tradici, ve vztahu k evropským populistickým stranám je však dle mnoha odborníků chybný, jelikož v politice nejedné z nich národovecké elementy chybí.¹⁰³

¹⁰⁰ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 148-153.

¹⁰¹ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 24-25.

¹⁰² Michael J. Sandel, *Democracy's Discontent: A New Edition for Our Perilous Times* (Cambridge, MA: The Belknap Press, 2022), s. 319.

¹⁰³ K tomu viz například: Jens Rydgren, „Radical right-wing parties in Europe: What's populism got to do with it?“, *Journal of Language and Politics* 16, no. 4 (2017), s. 485–496; Yannis Stavrakakis et al.,

Sandel odmítá, že by za zintenzivňující se nevraživostí vůči elitám stál pouze primitivní rasismus, xenofobie a odpor vůči multikulturalismu a politické korektnosti. Stejně tak se brání ekonomickému redukcionismu – přestože pokládá prohlubující se nerovnosti a ztrátu ekonomických jistot spojenou s globalizací a technologickým pokrokem za podstatný vysvětlující faktor, jedná se pouze o část odpovědi. Máme-li populistickému resentimentu přijít na kloub a postavit se jeho příčinám, podotýká autor, musíme v první řadě nahlédnout, že křivdy stojící v pozadí vzdoru jsou „(...) nejen ekonomické, ale rovněž morální a kulturní. Nejde totiž jen o platy a pracovní místa, ale i o společenskou úctu.“¹⁰⁴ A je to právě v této – morální, kulturní a psychologické – rovině, kde meritokracie zapustila své jedovaté kořeny, otráвила občanské soužití arogancí a ponížením a vyhubila společenskou solidaritu.¹⁰⁵

4.2 Meritokratický mýtus

Pakliže máme meritokracii vinit z nesnází, s nimiž se dnes potýkají demokracie v Evropě i Severní Americe, musíme, zdá se, připustit její existenci. Sandel však jednoznačně popírá, že bychom žili v meritokratických společnostech, a není v tomto ohledu výjimkou. Na absenci skutečné meritokracie poukazují jak její zastánci¹⁰⁶, pro něž se jedná o dosud nenaplněný ideál, tak, což překvapí výrazně více, její odpůrci, kteří s ní přitom spojují ty či ony společenské neduhy. Vodítkem k rozptýlení zdánlivého paradoxu nám mohou být názvy k meritokracii kritických publikací z poslední dekády a půl – pozoruhodné množství z nich obsahuje slovo ‚mýtus‘, a to ve smyslu nepravdivé, avšak široce přijímané ideje.¹⁰⁷ Mýty, uvěřili v ně dostatečný počet lidí, mohou napáchat velké škody, a mýtus meritokracie je toho dle

„Extreme right-wing populism in Europe: revisiting a reified association“, *Critical Discourse Studies* 14, no. 4 (2017), s. 420-439.

¹⁰⁴ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 25.

¹⁰⁵ V předcházejících dvou odstavcích čerpám primárně z: Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 24-26.

¹⁰⁶ Adrian Wooldridge v úvodu i závěru knihy stručně prezentuje nejčastější kritické poznámky na adresu meritokracie, načež připouští, že je na nich něco pravdy a k meritokratickému ideálu se musíme propracovat – potřebujeme, aby meritokracie bylo „více“ a aby byla „moudřejší“, viz: Wooldridge, *The Aristocracy of Talent*, sekce „The Blowback“. Thomas Mulligan nenechává čtenáře na pochybách, když hned od počátku píše o meritokracii v budoucím čase, viz: Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 3.

¹⁰⁷ Srovnej například: Robert H. Frank, *Success and Luck. Good Fortune and the Myth of Meritocracy* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016); Jo Littler, *Against Meritocracy. Culture, power and myths of mobility* (Abingdon, Oxon: Routledge, 2018); Stephen J. McNamee a Robert K. Miller, *The Meritocracy Myth* (Lanham: Rowman & Littlefield, 2009); James Bloodworth, *The Myth of Meritocracy* (Hull: Biteback Publishing, 2016).

autorů zmíněných textů názornou ukázkou. Existence meritokratické distribuce představuje možná pouhou fikci, jde ovšem o fikci vlivnou a nebezpečnou.

Proč ale panuje takřka univerzální shoda na tom, že současné euroatlantické demokracie nelze označit za funkční meritokracie? Není snad pravda, že rovnost příležitostí se v těchto společnostech stala zásadní politickou prioritou a nadaným a pracovitým jedincům je díky tomu víc než kdy dřív otevřena cesta k úspěchu? Že již nikdo není diskriminován na základě své rasy, genderu či sociálního původu a všichni dostávají to, co si zaslouží? Robert H. Frank tuto intuici sdílí a tvrdí, že „(...) tržní systémy nejvyspělejších ekonomik jsou nyní mnohem meritokratičtější než kdy dřív (...)“.¹⁰⁸ Relativně vyšší míra meritokracie však, jak by podotkl mj. Sandel, není totéž, co skutečná meritokracie, které se nám navzdory jistým pokrokům stále nedostává.

Iluzornost meritokratické rétoriky dokládá Sandel spolu s dalšími autory daty týkajícími se klesající (mezigenerační) sociální mobility. Právě možnost vypracovat se nezávisle na původu tak vysoko, kam až to člověku jeho schopnosti umožní, má být meritokratickým protilekem vůči sociální nerovnosti, jež by v ideální meritokracii byla nejen možná, nýbrž především zasloužená a *ipso facto* spravedlivá. Ekonomické studie citované Sandelem nicméně vykreslují úplně jiný obrázek – pro ilustraci uveďme například fakt, že jeden z výzkumů stanovuje podíl Američanů narozených ve spodním kvintilu (tj. pětině) příjmové škály, kteří se vyšvihnou do kvintilu horního, na 4%, přičemž 43% z těch, kdo se narodili ve spodním kvintilu, zůstane ve dvou nejnižších kvintilech. Nejlepší čísla naproti tomu vykazují skandinávské země, jež zároveň patří (paradoxně, chtělo by se dodat) mezi ty nejrovnostářštější na světě, avšak i v Evropě se podle studie OECD najde řada zemí se srovnatelnou či nižší mírou mobility, než s jakou se setkáváme v USA.¹⁰⁹

Osifikaci zasloužilé elity předvídal ostatně již Michael Young skoro sedmdesát let nazpět, když nechal svého fiktivního vypravěče-sociologa načrtnout následující scénář:

„Přibližně k roku 1990 všichni dospělí jedinci s IQ vyšším než 125 patřili k meritokracii. Velká část dětí s IQ vyšším než 125 byla potomky těchto jednotlivců. Ti nejlepší

¹⁰⁸ Frank, *Success and Luck*, s. xi.

¹⁰⁹ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 31-33; s. 93-96. Zmiňované srovnání ze studie OECD viz zde: OECD, *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility* (Paříž: OECD Publishing, 2018), s. 195, graf 4.8, https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/broken-elevator-how-to-promote-social-mobility_9789264301085-en.

dneška plodí ty nejlepší zítřka ve větší míře než kdykoliv jindy v minulosti. Elita je blízko tomu stát se dědičnou; principy dědictví a zásluhy postupně splývají.“¹¹⁰

Youngova predikce byla dle současných kritiků meritokracie nezvykle přesná ještě v jednom ohledu. Hlavním měřítkem záslužnosti a zárukou dobrých ekonomických vyhlídek a patřičné dávky společenské úcty se dnes vskutku stává inteligence, respektive specifický typ inteligence ceněný a pěstovaný v akademickém prostředí, jež s Davidem Goodhartem můžeme pracovně nazvat „kognitivně-analytickou dispozicí“¹¹¹. Kredencialistický předsudek spočívající ve ztotožnění akademických úspěchů s morálními zásluhami vykládá Sandel jako logický důsledek snahy politiků napříč politickým spektrem učinit ze vzdělávacích institucí hnací motor meritokraty kýžené sociální mobility.¹¹² Projekt „kognitivní meritokracie“¹¹³ selhal – jakkoliv vysoké školství plní funkci třídícího stroje oddělujícího úspěšné od neúspěšných, disproportionální množství těch, kdo uspějí, stále pochází z privilegovaných rodin.¹¹⁴

Jednotliví autoři se různí v názoru na to, nakolik za tímto neblahým vývojem stojí schopnost majetných rodičů vybavit své děti výhodami, jež ve formálně meritokratické společnosti determinují úspěch, a nakolik máme co do činění s projevem dědičnosti IQ (či kognitivně-analytické dispozice) posílené fenoménem tzv. výběrového párování („assortative mating“) mužů a žen sdílejících podobné sociokulturní charakteristiky.¹¹⁵ Liší se též v náhledu na vážnost popsaného problému – zatímco Sandel píše o zatumnutí meritokracie „do podoby dědičné aristokracie“¹¹⁶, Goodhart se vyjadřuje zdrženlivěji: „Důkazy pro vznik dědičné kognitivní meritokracie jsou celkem vzato stále provizorní a sporné.“¹¹⁷ Bez inkluzivního a dynamického rázu, který meritokracii, jak si všímá jeden z jejích současných obhájců, propůjčuje právě funkční mechanismus sociální mobility se v každém případě morální přitažlivost této společenské alternativy vytrácí. Ať už nakonec hluboké příkopy rozdělující dnešní demokracie kopírují kognitivně vymezené zásluhy ve větší, nebo menší míře, a činí ji tak z meritokratického hlediska více, respektive méně, spravedlivou, emancipační fráze

¹¹⁰ Young, *The Rise of the Meritocracy*, s. 176.

¹¹¹ Goodhart, *Head, Hand, Heart*, s. 3. K problematice inteligence a neblahým důsledkům tendence činit z určitého typu kognitivní schopnosti jediné kritérium pro distribuci uznání a (ekonomických) odměn viz: Goodhart, *Head, Hand, Heart*, s. 48-67.

¹¹² Sandel, *Týranie zásluh*, s. 106-110. Viz též: Goodhart, *Head, Hand, Heart*, s. 12.

¹¹³ Goodhart, *Head, Hand, Heart*, s. 54.

¹¹⁴ Sandel, *Týranie zásluh*, s. 199-204. Viz též: Goodhart, *Head, Hand, Heart*, s. 71-72.

¹¹⁵ Sandel, *Týranie zásluh*, s. 196-198. Viz též: Goodhart, *Head, Hand, Heart*, s. 67-74.

¹¹⁶ Sandel, *Týranie zásluh*, s. 33.

¹¹⁷ Goodhart, *Head, Hand, Heart*, s. 73.

oslavující meritokracii jako systém, jenž dělá z lidí „pány svého osudu“¹¹⁸ a dává každému „(...) šanci dostat se až tam, kam mu to tvrdá práce a jeho sny umožní.“¹¹⁹, postrádají oporu v realitě. Navzdory tomu je nejen politici nadále s oblibou používají k ospravedlnění nerovné distribuce majetku i sociálního uznání, a páchají tak podle Sandela značné škody na soudržnosti a stabilitě dotyčných společností.

4.3 Psychologické a společenské dopady meritokratické rétoriky

Snad ještě důkladněji než fiktivní, nebo přinejmenším pokřivenou, povahu současných meritokracií dokumentuje *Tyranie zásluh* rozšíření meritokratické rétoriky, k němuž dochází zejména od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let minulého století. Třebaže se dnes se slogany vyzdvihujícími tvrdou práci jakožto cestu k úspěchu setkáváme na každém kroku, počátky masového pronikání jazyka zásluh do politického diskurzu datuje autor jen zhruba čtyři dekády nazpět. V čele Spojených států, respektive Velké Británie, tehdy působili pozdější neoliberální ikony Ronald Reagan a Margaret Thatcherová, státníci sdílející silně protržní postoje, k nimž se snažili vést i své občany. Odmítali naopak vizi sociálního státu, neboť svoboda se, jak zdůrazňovali, nutně pojí s odpovědností, a společnost by proto měla pomáhat pouze těm, kdo ji potřebují, aniž by si to sami zavinili. Důraz na osobní odpovědnost pak propojili s příslibem, že každý, kdo tuto odpovědnost vskutku převezme, dostane na trhu příležitost vystoupat tak vysoko, kam až mu to jeho nadání, sny a tvrdá práce umožní. A nejen to – kromě dosaženého úspěchu jej bude hrát i vědomí, že za svůj vzestup vděčí pouze sám sobě, a veškeré s ním související odměny si proto plně zaslouží. Již v diskurzu konzervativních politiků 80. let se tak objevují oba Sandelem identifikované pilíře jazyka zásluh, tedy rétorika zodpovědnosti a rétorika vzestupu, a to ve službě poselství o spravedlivém volném trhu rozdělujícím odměny čistě na základě individuálních zásluh.

Na totožných stavebních kamenech založili své ekonomické projekty i středoleví političtí lídři 90. let jako Tony Blair, Bill Clinton nebo Gerhard Schröder a rétorika vzestupu převládá u řady politických stran hlavního proudu dodnes.¹²⁰ Ačkoliv sociálněji orientovaní politici upozorňovali na naivitu skrývající se v předpokladu, že deregulovaný trh garantuje skutečnou rovnost příležitostí a distribuci odpovídající zásluhám jednotlivců, mířili jejich

¹¹⁸ Wooldridge, *The Aristocracy of Talent*, sekce „Taking Talents Seriously“.

¹¹⁹ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 87.

¹²⁰ V prozatímním průběhu podkapitoly vycházím především z následujících pasáží: Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 76-84; 86-88.

námítky na volbu prostředků, nikoliv cílů. Spor mezi uskupeními napravo a nalevo od politického středu se v posledních desetiletích redukoval na otázku, jak v rámci vládnoucího tržního paradigmatu „interpretovat a implementovat rovnost příležitostí tak, aby se lidé mohli vypracovat tak vysoko, jak jim to jen jejich úsilí a nadání umožní.“¹²¹ Debata o samotném ideálu rovnosti příležitostí a zásluhové distribuce stejně jako o vhodnosti tržních mechanismů coby primárních nástrojů k dosažení obecného dobra naproti tomu již nějakou dobu není na pořadu dne.

Dominance jazyka zásluh zdaleka nepostihla jen politickou sféru. Sandel mj. s odkazem na násobně se zvyšující počet výskytů klíčových slov „zasloužíš/zasloužíte si“ na stránkách prestižních periodik, respektive v textech obecně, píše o jeho pronikání do „oblasti veřejné kultury“. Byť tato teze není pro naše účely zvláště podstatná, na základě vlastních zkušeností s kulturní produkcí a obsahem médií a sociálních sítí je autor této práce nakloněn Sandelovi přitakat. Alespoň v současnosti totiž člověk o příklady rétoriky vzestupu a využití konceptu zásluh takřkajíc zakopává. Známy herec, kulturista a bývalý guvernér Kalifornie Arnold Schwarzenegger prozrazuje čtenářům své nové knihy *Bud' užitečný: 7 zásad pro dobrý život* (2024) prozaické tajemství svého úspěchu: „Úsilí funguje. Ať děláte cokoli ať jste kdokoli. Celý můj život je toho důkazem. (...) Musíte snít ve velkém. S rukama v kapsách holt šplhat vzhůru nejde.“¹²² Protagonistka feministicky laděného hororového snímku *X* (2022) režiséra Tie Westa se zase vrhá do natáčení pornografického filmu, kterým hodlá odstartovat vytouženou kariéru hollywoodské hvězdy, se slovy: „Nepřijmu život, který si nezasloužím.“¹²³ A takto by se dalo pokračovat.

Co má ale všudypřítomná meritokratická rétorika, respektive víra v její pravdivost, společného s aktuálními společenskými otřesy? Dle Michaela Sandela překvapivě mnoho, neboť morální logika figurující v jejím pozadí sugeruje lidem takřka absolutní odpovědnost za vlastní osud, čímž podkopává společenskou solidaritu a vlastně i schopnost obyčejné lidské empatie. Základní obrysy odpovědi nalezneme opět již v Youngově klasice *The Rise of the Meritocracy*, v níž autor poukazuje na morální obnaženost a ponížení pocitované nižšími třídami meritokratické společnosti, jež jsou nuceny přijmout tvrdý verdikt, podle něž mohou

¹²¹ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 74.

¹²² Citované pasáže pochází z recenze Schwarzeneggerovy knihy zveřejněné v Deníku N, viz: Jana Ciglerová. „Když nevíte jak dál, buďte užiteční. Najdete v tom smysl i sebe, radí Arnold Schwarzenegger“. *Deník N*. Poslední úprava 3. ledna 2024. <https://denikn.cz/1319431/kdyz-nevite-jak-dal-budte-uzitecni-najdete-v-tom-smysl-i-sebe-radi-arnold-schwarzenegger/>.

¹²³ *X*, režíroval Ti West (USA, 2022, A24).

ze svého postavení vinit pouze samy sebe. Druhou stranu téže mince představuje arogance elit přesvědčených o tom, že dosažený úspěch je „pouze odměnou za jejich schopnosti, úsilí a nepopiratelné umění“.¹²⁴ Toxický koktejl emocí rozleptávajících společenské vazby doplňuje pohrdání, s nímž úspěšní shlíží na nižší vrstvy, a roztrpčení prožívané jejich hůře situovanými spoluobčany při poslechu donekonečna omílaných frází o tvrdé práci jako cestě k úspěchu.

Část příslušníků pracujících a střední třídy nepochybně v průběhu života odhalí rozpor mezi meritokratickou rétorikou a mnohem méně meritokratickou realitou a obrátí hněv nad vlastní nedostatečností a povýšeností elit proti nespravedlnosti systému, jenž jim navzdory ochotě tvrdě pracovat neumožňuje vystoupat výše. Sandela nicméně daleko více zajímají ti, kdo si i v podmínkách bující nerovnosti a minimální mobility zachovávají víru v meritokratický mýtus, jenž ostře odděluje vítěze ověčené zásluhami od poražených, a považují své postavení zasloužené. Právě demoralizovaní členové této druhé skupiny z autorova pohledu nejjednodušeji podléhají vábení populismu a mj. tvořili voličské jádro Donalda Trumpa v prezidentských volbách roku 2016.¹²⁵ Tato domněnka je pro naše účely klíčová, neboť nepřipisuje znepokojivý politický vývoj rozhořčení vyvolanému zakoušenou diskrepancí mezi meritokratickým mýtem a skutečností, nýbrž naopak důvěře v mýtus, čímž diskvalifikuje obhájce meritokracie navrhuující řešit nastalé potíže s pomocí „více meritokracie“¹²⁶.

Trumpovo vítězství a další události tohoto typu Sandel nenahlíží jako projev „politiky nespravedlnosti“ kritizující zmanipulovaný systém, ale jako projev nebezpečnějšího politického postoje, „politiky ponížení“:

„Protesty proti ponížení jsou psychologicky závažnější. Jde o kombinaci roztrpčení vůči vítězům a zároveň neodbytné pochybnosti o sobě samém: možná jsou bohatí bohatí, protože si to zaslouží a chudí nikoli; možná si poražení za svůj osud opravdu částečně můžou sami.“¹²⁷

V politice ponížení nejde, jak jsme se Sandelem předeslali v úvodu kapitoly, jen o platy a pracovní místa, nýbrž o cosi mnohem unikavějšího a hůře kvantifikovatelného, pro co si Goodhart vypůjčuje sociologický termín (společenský) „status“.¹²⁸ Jinak řečeno, jádro problému tkví v nerovné distribuci uznání, jehož se méně úspěšným příslušníkům deklarativně

¹²⁴ Young, *The Rise of the Meritocracy*, s. 106.

¹²⁵ Sandel, *Týranie zásluh*, s. 88-91.

¹²⁶ Wooldridge, *The Aristocracy of Talent*, sekce „The Blowback“.

¹²⁷ Sandel, *Týranie zásluh*, s. 35.

¹²⁸ Goodhart, *Head, Hand, Heart*, s. 177.

meritokratických společností nedostává – postrádají jak úctu ze strany druhých, tak, a to je zřejmě ještě ničivější, úctu vůči sobě samým.

Pozastavme se ještě u dvou přívlasků, jichž se v *Tyranii zásluh* velmi často používá k zachycení současné podoby meritokracie, a jež nám dále osvětlí autorův názor na kořeny populistického resentimentu sužujícího euroatlantické demokracie. V první řadě se jedná o již zmiňované adjektivum „kredencialistický“ popisující tendenci spoléhat se při posuzování člověka na formální kvalifikaci, primárně na vysokoškolské tituly. Kredencialismus, jak jsme nastínili výše, se nachází přímo v srdci meritokratické rétoriky posledních dekad, která vzdělání označuje za motor sociální mobility, meritokratické odpovědi na nerovnost. Zdánlivě chvályhodný důraz na vzdělání jakožto cestu vzhůru otevřenou každému, kdo se chopí nabízené příležitosti, problematizuje Goodhartův postřeh, že alternativní trasy k úspěchu se v důsledku tohoto posunu uzavírají. Naše stále kredencialističtější společnosti pokládají akademické tituly za odznak zásluh a proměňují je v základní podmínku slušného příjmu a především náležité společenské úcty, zatímco ty, kdo formálním vzděláním nedisponují, odsouvají na vedlejší kolej, čímž vytváří ideální podhoubí pro klíčení populistického resentimentu.¹²⁹ Mimoto se univerzitní diplom za posledních několik dekad stal taktéž elementárním předpokladem jakéhokoliv politického angažmá - to vše v době, kdy většina populace vysokoškolským vzděláním stále neoplývá.¹³⁰

Zvyšující se nároky na formální vzdělání těch, kdo mají právo činit politická rozhodnutí, lze také vnímat jako projev druhého podstatného rysu dnešních meritokracií, totiž jejich technokratické povahy. Soudobá technokratická politika, poznamenává Sandel, se obecně vzato vyznačuje vírou v tržní mechanismy jakožto prvořadý nástroj k dosažení obecného dobra spočívajícího, zjednodušeně řečeno, v ekonomickém růstu a uspokojování potřeb konzumentů. Tato primitivní koncepce obecného dobra navzdory klamnému zdání hodnotové neutrality nesamozřejmým způsobem zodpovídá esenciálně etickou otázku po účelu našeho pospolitého života, přičemž vůbec nebere v potaz například Sandelem a Goodhartem vyzdvihovanou lidskou potřebu nejen konzumovat, ale rovněž přispívat společnosti z pozice producenta a dočkat se za to adekvátního uznání. Řadu dalších morálních a ideologických sporů potom vyjímá z veřejné debaty, depolitizuje a transformuje v záležitost technické expertízy. Podíl

¹²⁹ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 117-119; s. 125-130. Viz též: Goodhart, *Head, Hand, Heart*, s. 3-5; 9-10.

¹³⁰ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 119-122. Sandel si mj. všimá, že parlamenty obsazené absolventy univerzit nás vrací o více než století zpátky: „Výrazně kredencialistický profil členů dnešních evropských parlamentů připomíná dobu konce devatenáctého století, kdy volební právo bylo omezováno na základě majetkového vlastnictví.“ Viz též: Goodhart, *Head, Hand, Heart*, s. 144-147.

občanů na politickém rozhodování se snižuje spolu s tím, jak roste význam nevolených odborníků v mezinárodních i národních institucích typu Evropské komise, centrálních bank jednotlivých států aj.¹³¹

Zároveň s sebou „konzumní představa obecného dobra“¹³² nese omezený pohled na zásluhy, a to v oblasti vlády, kde valorizuje technokratickou odbornost na úkor morálních a občanských ctností oceňovaných tradičními verzemi politické meritokracie od konfucianismu po republikanismus, a také, což je pro účely této práce důležitější, v oblasti hospodářství. Individuální zásluhy, na nichž meritokraté zakládají ekonomickou distribuci a s ní svázanou alokaci sociálního uznání, jsou navzdory dlouhé historii protiargumentů, kterou jsme zčásti zdokumentovali v předcházejících kapitolách, ztotožněny s tržní hodnotou zboží či služeb poskytovaných daným jednotlivcem.¹³³ Populistická nespokojenost tudíž v technokratické verzi meritokracie vzkvétá jednak následkem nerovného rozdělení příjmů a společenské úcty závisějšího na množství nahodilých faktorů, jímž jsme se podrobněji zabývali výše, jednak vinou bezmoci pocíťované občany v reakci na nemožnost ovlivnit zásadní politická rozhodnutí hýbající jejich životy.

4.4 Meritokracie a populismus

Zatímco autoři rozebírání v předešlých kapitolách se snažili ukázat, proč je meritokracie teoreticky vzato špatný nápad, Sandel se snaží doložit, že její zhoubné účinky aktuálně pocíťujeme v praxi. Pokud v něčem tkví distinktivní příspěvek *Tyranie zásluh* ke kritice meritokracie, pak právě v propojení populistické revolty s dominancí jazyka zásluh a slepou oddaností politické třídy projektu rovnosti příležitostí a sociální mobility zajišťované vzdělávacími institucemi. S ohledem na strukturu této práce postrádá smysl pojednávat zde o autorově problematizaci meritokratického ideálu z páté kapitoly knihy, jež si nečiní nárok na originalitu a přiznaně opakuje argumenty předložené Youngem, Knightem, Hayekem, Rawlsem a dalšími.¹³⁴ Namísto toho nás v závěru kapitoly bude zajímat, zda Sandel dokáže podložit hypotézu o příčinném vztahu mezi všudypřítomnou meritokratickou rétorikou, jež vytváří

¹³¹ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 27; s. 38-39. Viz též: Goodhart, *Head, Hand, Heart*, s. 155-157.

¹³² Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 251. Ke srovnání této představy s občanskou koncepcí obecného dobra viz: Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 250-255.

¹³³ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 37-38.

¹³⁴ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 140-153.

živnou půdu pro politiku ponížení, a sklonem významné části populace k podpoře autokratů a populistů relevantními empirickými daty.

Autor pracuje se sociologickým článkem Erin A. Cech analyzujícím „vliv neskrývaných předsudků a meritokratické ideologie na odpor Trumpových příznivců vůči snahám o sociální spravedlnost“ (2017)¹³⁵, s ekonomickou studií A. Alesiny, S. Stantchevy a E. Tesa zkoumající, „jak přesvědčení o mezigenerační mobilitě ovlivňují redistribuční preference ve Francii, Itálii, Švédsku, Spojeném království a Spojených státech“ (2018)¹³⁶ a dále s výzkumy veřejného mínění z dílny amerického think tanku Pew Research Center (z let 2012, 2014 a 2018).¹³⁷ Všechny zdroje obsahují data ilustrující víru v meritokratickou ideologii u specifických skupin lidí – u Trumpových příznivců v prvním případě, u Američanů ve zbylých dvou. Aniž bychom zabíhali do přílišných detailů, poznamenejme alespoň, že výroky s nimiž měli respondenti vyjádřit větší, či menší míru souhlasu, se týkaly kupříkladu toho, zda je společnost spravedlivá či férová; zda poskytuje příležitosti všem, kdo se o ně ucházejí; zda je tvrdá práce zárukou úspěchu, nebo jej naopak determinují síly mimo naši kontrolu atd.

Náklonnost, již se tato tvrzení těší u příslušníků zmíněných skupin, do jisté míry nahrává Sandelově tezi, je však třeba vzít v potaz některé korigující faktory. Postoje tázaných se, jak uznává sám autor, proměňují v závislosti na způsobu, jakým otázku položíme – bylo-li v roce 2014 73% Američanů přesvědčeno, že tvrdá práce „je velmi důležitá k tomu, aby se člověk v životě prosadil“¹³⁸, o čtyři roky později 52% Američanů přičítalo chudobu špatně postavených spoluobčanů „okolnostem mimo jejich kontrolu“ a jen 31% „nedostatku úsilí“ z jejich strany.¹³⁹ Kromě toho se názory respondentů nepřekvapivě mění v čase, což prokazuje průzkum na podobné téma provedený Pew Research Center roku 2020, jenž už v *Tyranii zásluh* z logických důvodů není zohledněn. Celých 71% dotázaných v něm chudobu přisoudilo

¹³⁵ Erin A. Cech, „Rugged Meritocratists: The Role of Overt Bias and the Meritocratic Ideology in Trump Supporters’ Opposition to Social Justice Efforts”, *Socius* 3 (2017), s. 1. Sandel tuto studii cituje zde: Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 89-90.

¹³⁶ Alberto Alesina, Stefanie Stantcheva a Edoardo Teso. „Intergenerational Mobility and Preferences for Redistribution“, *The American Economic Review* 108, no. 2 (2018), s. 521. Sandel tento článek cituje zde: Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 97.

¹³⁷ Sandel tyto průzkumy cituje zde: Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 91-92; s. 153.

¹³⁸ Katie Simmons et al., *Emerging and Developing Economies Much More Optimistic than Rich Countries about the Future* (Washington, D.C.: Pew Research Center, 2014), s. 11, <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/2/2014/10/Pew-Research-Center-Inequality-Report-FINAL-October-17-2014.pdf>.

¹³⁹ Carroll Doherty et al., *2018 Midterm Voters: Issues and Political Values* (Washington, D.C.: Pew Research Center, 2018), s. 2, <https://www.pewresearch.org/politics/wp-content/uploads/sites/4/2018/10/Values-for-release.pdf>

skutečnosti, že chudí „v životě čelili více překážkám než většina ostatních“, a 65% z nich potom spatřovalo původ bohatství v tom, že bohatí „měli v životě více výhod než většina ostatních lidí“.¹⁴⁰ Ačkoliv tato čísla naznačují propad americké důvěry v meritokratický mýtus (mezi republikány i demokraty), na podpoře opětovně kandidujícího Trumpa se to necelé čtyři měsíce před prezidentskými volbami, zdá se, nijak nepodepisuje.¹⁴¹

Otazník vyvstává též v souvislosti se Sandelovým zacházením s evropskými státy čelícími vzestupu „hypernacionalistických a protiimigrantských stran“.¹⁴² Pomiňme fakt, že autorovy zmínky o situaci v konkrétních zemích se dotýkají výlučně států západní (a výjimečně severní) Evropy a povšimněme si spíše následující ambivalence – přestože se jeho teze dle nejedné formulace z *Tyrannie zásluh* vztahuje i na populistickou vlnu v Evropě, v pasážích vykládajících výše uvedené výzkumy staví americkou víru v meritokratickou rétoriku do kontrastu s nižší mírou souhlasu, jíž se inkriminovaná tvrzení těší u Evropanů.¹⁴³ Nabízí se interpretovat Sandelovu hypotézu gradualisticky a říci, že nejvýraznější manifestace populistického resentimentu ve formě zvolení Donalda Trumpa a brexitu korespondují s nadstandardní důvěrou v meritokratický mýtus v USA a Spojeném království, kde je tento ukazatel na nejvyšší úrovni ze všech evropských zemích.¹⁴⁴ Toto čtení má nicméně zvláště ve světle podrobnějších údajů Eurobarometru problémy jak na úrovni jednotlivých států, neboť populističtí národovci slaví úspěch i v zemích vykazujících relativně skeptičtější přístup k meritokratické ideologii (Nizozemsko, Slovensko) a vice versa (Irsko, Lucembursko), tak na

¹⁴⁰ Carroll Doherty et al., *Most Americans Point to Circumstances, Not Work Ethic, for Why People Are Rich or Poor* (Washington, D.C.: Pew Research Center, 2020), s. 4. https://www.pewresearch.org/politics/wp-content/uploads/sites/4/2020/03/3-2-20-Wealth-in-America-FOR-RELEASE_FINAL-1.pdf

¹⁴¹ Podle portálu 538 (FiveThirtyEight) zaměřujícího se na průzkumy veřejného mínění se Donald Trump k 19. červenci 2024 těšil důvěře 43,5 % voličů, zatímco jeho tehdejší demokratický rival Joe Biden měl podporu 40,2 % amerického elektorátu viz: „Who’s Ahead in National Presidential Polls?“, Latest Polls, 538, navštíveno 19. července 2024, <https://projects.fivethirtyeight.com/polls/president-general/2024/national/>.

¹⁴² Sandel, *Tyrannie zásluh*, s. 257.

¹⁴³ Pro pasáže, v nichž Sandel předloženou diagnózu vztahuje i na Evropu viz například: Sandel, *Tyrannie zásluh*, s. 28-29; s. 249; s. 257. Na kontrastu mezi Spojenými státy a Evropou (a také Japonskem, abychom byli přesní) staví autor zde: Sandel, *Tyrannie zásluh*, s. 91-93.

¹⁴⁴ Podle průzkumu Pew Research Center z roku 2012 Britové ze všech zkoumaných evropských národů vyjadřovali největší důvěru v tvrzení, že většina těch, kdo jsou ochotni tvrdě pracovat, uspěje, viz: Richard Wike et al., *Pervasive Gloom About the World Economy* (Washington, D.C.: Pew Research Center, 2012), s. 15, <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/2/2012/07/Pew-Global-Attitudes-Project-Economic-Conditions-Report-FINAL-July-12-2012.pdf>. S tímto zjištěním korespondují i data z roku 2014, podle nichž obyvatelé Spojeného království v kategorii vyspělých ekonomik zaostávali pouze za Spojenými státy jak v odporu vůči výroku, že životní úspěch je determinován silami mimo naši kontrolu, tak v podpoře teze, že tvrdá práce je velmi důležitá k tomu, aby se člověk v životě prosadil, viz: Simmons et al., *Emerging and Developing Economies*, s. 11.

té celoevropské.¹⁴⁵ Podobně jako ve Spojených státech data odhalují vzrůstající skepsi takřka všech Evropanů k výroková o férové, mobilní a meritokratické povaze příslušných společností, jež se ovšem v mnoha případech nepřekrývá s ústupem populismu z národní politické scény.¹⁴⁶

I kdybychom však odhlédli od obtíží, do nichž Sandela dostávají tato čísla, popřípadě omezili platnost formulované teze pouze na politický vývoj USA a Spojeného království, nezmizí jiný podstatný nedostatek předestřené argumentace. Vědecké výstupy citované na stránkách *Tyranie zásluh* prokazují korelaci dvou jevů, – příslušnosti ke kolektivu tendujícímu k podpoře populistické a nativistické politiky a přesvědčení o pravdivosti meritokratického mýtu – naproti tomu pro kauzální spojení mezi oběma fenomény zde chybí důkazy. To by samo o sobě nepředstavovalo problém, pokud by tyto výstupy testovaly a vyřazovaly ze hry další proměnné, jež korelují s popularitou populismu a mohou ji potenciálně vysvětlovat. Poněvadž se ale dotyčné výzkumy nezaměřují na samotné téma populismu, sotva od jejich autorů můžeme něco takového očekávat. Jinými slovy, jestliže chce Sandel obhájit tvrzení, že je to právě „meritokratická etika orientovaná na trh“, která „(...) podněcovala roztrpčenost a nakonec vyvolala i ostrou populistickou odezvu.“, nashromážděné prameny mu k dosažení tohoto cíle nepostačí.¹⁴⁷

Erzsébet Bukodi a John H. Goldthorpe, kteří v textu *Meritocracy and Populism. Is There a Connection?* pátrají po existující sociálněvědní literatuře, jež by poskytla oporu hypotéze uvádějící meritokracii a vzestup populismu do příčinné souvislosti, paradoxně popsanou

¹⁴⁵ Respondenti měli v rámci Eurobarometru vyjádřit postoj k trojici tezí týkajících se férovosti příslušných společností, viz: Evropská komise, *Special Eurobarometer 529. Fairness, inequality, and intergenerational mobility* (Brusel: Generální ředitelství pro komunikaci, 2022), s. 11-19, http://data.europa.eu/88u/dataset/s2652_97_4_sp529_eng. Víru v existenci meritokracie zřetelně vyjadřuje třetí z nich: „Věříte, že, kolem a kolem, lidé ve vaší zemi dostávají to, co si zaslouží.“ Vztahuje se k ní ale i první výrok týkající se rovnosti příležitostí: „V dnešní době máte ve vaší zemi stejnou příležitost se v životě prosadit jako všichni ostatní.“ Zatímco Nizozemci a Slováci byli k oběma tvrzením skeptičtější, než je evropský průměr, Irové a Lucemburčani patřili k těm nejméně rezervovaným vůbec, viz Evropská komise, *Special Eurobarometer 529*, s. 12, graf QC1.3; s. 16, graf QC1.2. V kontrastu vůči úspěchu slovenského Smeru a nizozemské Strany pro svobodu Geerta Wilderse přitom v Irsku ani Lucembursku populistická politika nevzkvétá.

¹⁴⁶ Důvěra v obě relevantní tvrzení citovaná v pozn. 44 oproti roku 2017 v takřka všech evropských zemích poklesla, velmi výrazně například ve zmiňovaném Nizozemsku, viz: Evropská komise, *Special Eurobarometer 529*, s. 13, graf QC1.3; s. 17, graf QC1.2. Wildersova Strana pro svobodu ovšem namísto ztráty popularity zvítězila v loňských parlamentních volbách, viz: ČTK, „V nizozemských volbách zvítězila krajně pravicová Strana pro svobodu“, *ceskenoviny.cz*, poslední úprava 23. listopadu 2023, <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/2444056>.

¹⁴⁷ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 12.

slabinu spíše potvrzují.¹⁴⁸ Na jednu stranu poskytují Sandelovi a ostatním zastáncům zmíněné domněnky (D. Goodhartovi a D. Markovitsovi) empirický materiál dokládající jejich intuici, podle níž za volbou populistů nestojí primárně socioekonomické faktory. Vyhledané sociologické studie ukazují, že zastánce brexitu, respektive britské populistické formace UKIP, k sobě vážou mnohem spíše určitá hodnotová orientace a nízký sociální status než třídní příslušnost.¹⁴⁹ Na straně druhé však přiznávají, že už „je daleko složitější narazit na relevantní evidenci týkající se možného vztahu mezi meritokracií tak, jak se vyskytuje v praxi a ve veřejném diskurzu, a nespokojeností ohledně statusu.“¹⁵⁰

4.5 Závěr

Sandelova snaha neredukovat motivaci příznivců populistického nacionalismu na xenofobní a rasistické předsudky, anebo ztrátu ekonomických jistot, si tudíž rozhodně zaslouží pozornost. David Goodhart cituje následující reakci chůvy z pracující třídy na kampaň pro setrvání Spojeného království v Evropské unii, jež zdůrazňovala ekonomické výhody plynoucí z členství v jednom z největších ekonomických bloků na světě: „Proč si myslí, že všechno, na čem nám záleží, jsou peníze?“¹⁵¹ Stejně tak autor *Tyranie zásluh* s velkou dávkou přesvědčivosti rozvíjí Youngovy teoretické úvahy o rozkladném potenciálu meritokratické rétoriky, která svým důrazem na osobní zodpovědnost hloubí propast mezi zasloužilými a nezasloužilými. O něco méně se mu daří ve chvíli, kdy se pokouší prokázat, že populisté vděčí za svou popularitu aroganci, pohrdání, roztrpčení a ztrátě sebeúcty pramenícím z víry v meritokratický mýtus. Náznaky v tomto směru bezesporu existují, propracovanější empirická kritika meritokracie by nicméně vyžadovala více relevantních dat o emocích asociovaných s důvěrou v meritokratickou ideologii na jedné i druhé straně (statusové) barikády a zejména o tom, že právě tyto pocity představují ústřední motiv části elektorátu k volbě populistických autokratů.

¹⁴⁸ Erzsébet Bukodi a John H. Goldthorpe, „Meritocracy and Populism. Is There a Connection?“ (online working paper, UK in a Changing Europe, Londýn, 2021), s. 2, <https://ukandeu.ac.uk/working-paper/meritocracy-and-its-problems/>.

¹⁴⁹ Bukodi a Goldthorpe, „Meritocracy and Populism“, s. 9-14.

¹⁵⁰ Bukodi a Goldthorpe, „Meritocracy and Populism“, s. 14.

¹⁵¹ Goodhart, *Head, Hand, Heart*, s. 174.

5. Obhajoba meritokracie u Thomase Mulligana

V dosavadním průběhu práce jsme se pokusili objasnit, proč je návrh rozdělovat ekonomické odměny na základě individuálních zásluh navzdory své intuitivní plauzibilitě z filosofického hlediska problematický. Ukázali jsme, že meritokratický ideál čelí výhradám z různých politických pozic, jež jsou motivovány starostmi o hodnoty jako svoboda, spravedlnost nebo společenská soudržnost. Může meritokratický model rozdělování tvářit v tvář této kritice obstát? Je vůbec možné jej rehabilitovat? Na tyto otázky se nyní pokusíme podat odpověď, byť to nutně bude pouze odpověď nepřímá a parciální, a to prostřednictvím konfrontace trojice klíčových námitek extrahovaných z předchozích kapitol s jedním z mála nedávných pokusů o komplexní obhajobu zásluhové distribuce, jehož autorem je filosof Thomas Mulligan.

Začneme minimalistickým náčrtem specifické varianty meritokracie, kterou Mulligan v knize *Justice and the Meritocratic State* prosazuje. Navržená distributivní teorie si činí ambice řídit alokaci dvou ekonomických dober – příjmů a pracovních míst – na základě individuálních zásluh.¹⁵² Na základě čeho si ale jednotlivci tato dobra zaslouží neboli, abychom použili pojmosloví zavedené Joelem Feinbergem, co konstituuje „bázi zásluhy“?¹⁵³ Pracovní pozice by měla vždy připadnout uchazeči vykazujícímu v nejvyšší míře ctnosti či kvality relevantní pro výkon daného zaměstnání, autorem označované anglickým termínem „merits“.¹⁵⁴ Rozdělení příjmů by potom regulovalo kritérium „chvályhodných ekonomických příspěvků“. Poněkud nešikovný výraz „chvályhodný“ je ekvivalentem anglického adjektiva „meritorious“ odkazujícího k již zmíněným „merits“. Toto krkolomně formulované měřítko zohledňuje jak jedincovu ekonomickou kontribuci, tak jeho dokonalosti a charakter.¹⁵⁵ Mulligan se tak snaží ochránit ekonomické odměny výtečných jedinců před nepředvídatelnými ranami osudu negativně dopadajícími na výši jejich hospodářského příspěvku, aniž by obětoval ekonomickou účinnost.

Základní teoretický rámec uceluje nezbytný „pomocný princip“¹⁵⁶, totiž férová rovnost příležitostí. Bez ní by kvality a ekonomický příspěvek jednotlivce byly ovlivněny řadou skutečností, které se jej netýkají, například bohatstvím rodiny, díky němuž dostal šanci

¹⁵² Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 5.

¹⁵³ K podrobnějšímu rozboru tohoto konceptu viz zejména: Joel Feinberg, „Justice and Personal Desert“, in: Joel Feinberg (vyd.), *Doing and Deserving: Essays in the Theory of Responsibility* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1970), s. 58-61.

¹⁵⁴ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 101-102.

¹⁵⁵ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 130.

¹⁵⁶ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 5.

navštěvovat elitní vzdělávací instituce. V důsledku toho by tyto proměnné nemohly sloužit jako báze zásluhy, neboť člověk si v souladu s tzv. „aboutness principle“¹⁵⁷ vždy zasluhuje určitý objekt pouze na základě faktů o sobě samém čili na základě toho, kým sám je, a co vykonal. Za podmínky férové rovnosti příležitostí podle Mulligana obě veličiny naopak s uvedeným principem dokonale ladí, neboť individuální kvality i ekonomická kontribuce závisí výhradně na přirozených talentech a rysech jednotlivce a na volbách, které v životě učiní.¹⁵⁸

5.1 Závislost meritokratické distribuce na partikulárním pojetí dobra

Meritokratická distribuce v první řadě dle F. A. Hayeka i J. Rawlse hrozí omezit individuální autonomii. Byť se výhrady obou autorů v nuancích liší, shodně upozorňují na nátlakový aspekt skrytý v zdánlivě chvályhodném návrhu odměňovat morální zásluhy. Realizace tohoto modelu rozdělování vyžaduje specifikaci toho, co je morálně záslužné a dobré, a pod rouškou spravedlnosti tak vnucuje občanům partikulární koncepci dobra, s níž se ne všichni ztotožňují.¹⁵⁹ Distribuce na bázi morálních zásluh nerespektuje právo jedince rozvrhnout si svůj vlastní systém cílů a hodnot hodných uskutečnění a řídit se životním plánem vycházejícím z tohoto systému. Alokované statky mu zpřístupňuje pouze za podmínky, že své jednání a životní projekty do jisté míry přizpůsobí specifickému pojetí dobra figurujícímu v pozadí distribučního kritéria, čímž limituje jeho svobodu.

Mulligan popsanou námitku pod vlivem Rawlsova pozdějšího přepracování teorie spravedlnosti ze spisu *Justice as Fairness: A Restatement* (2001)¹⁶⁰ načrtává v termínech veřejné ospravedlnitelnosti. Distributivní systém musí být možné ospravedlnit prostřednictvím důvodů přijatelných pro všechny rozumné občany. Jelikož argumentace pro rozdělení zdrojů založené na morální zásluze spoléhá na specifické pojetí dobra, nelze tuto distribuci

¹⁵⁷ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 66. Viz též: Feinberg, „Justice and Personal Desert“, s. 58-59.

¹⁵⁸ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 71-72.

¹⁵⁹ Diverzitu „konceptů dobra“ a „životních plánů“, díky níž jednotlivci sledují „rozdílné cíle a záměry“ považuje Rawls za „subjektivní okolnost spravedlnosti“. Bez existence okolností spravedlnosti, mezi něž se dále řadí například fakt „mírného nedostatku“, by tu nebyla „žádná příležitost pro ctnost spravedlnosti“ a neměli bychom důvod identifikovat principy potřebné k výběru „(...) mezi různými sociálními uspořádáními, které určují rozdělení výhod [plynoucích ze společenské spolupráce] (...)“. Viz: Rawls, *A Theory of Justice*, s. 109-110. Viz též: Rawls, *Teorie spravedlnosti*, s. 87-88. Překlad upraven.

¹⁶⁰ John B. Rawls, *Justice as Fairness: A Restatement* (Cambridge, MA: The Belknap Press, 2001).

ospravedlnit rozumným občanům vyznávajícím odlišné „komprehenzivní doktríny“¹⁶¹, jak zní Rawlsův technický termín.¹⁶² S tímto závěrem Mulligan nesouhlasí a odkazuje na třetí kapitolu *Justice and the Meritocratic State*¹⁶³, v níž za pomoci empirických studií a průzkumů veřejného mínění dokládá rozšířenost intuice, dle níž „spravedlnost znamená dát lidem to, co si zaslouží“.¹⁶⁴ Pokud existuje nějaká teorie distributivní spravedlnosti schopná splnit měřítko veřejné ospravedlnitelnosti, soudí autor, pak právě meritokracie, neboť zásluhový princip je natolik pevně zakořeněn v podvědomí laické veřejnosti, že se s ním snadno ztotožní občané vyznávající různá pojetí dobra.¹⁶⁵

Přistoupíme-li pro účely argumentu na tezi o intuitivní přitažlivosti zásluhového distributivního principu, je na místě se ptát, zda se jedná o efektivní obranu vůči Rawlsově kritice nevyžadující další doplnění. Z mého pohledu nikoliv, neboť morální nesoulad eliminovaný na úrovni rozdělovacího kritéria se namísto toho vynoří na úrovni báze zásluhy. I kdyby ve společnosti existoval široký konsensus na spravedlnosti distribuce na základě zásluh, stále může existovat stejně tak široká neshoda na tom, co je vlastně záslužné. Jinými slovy, stále se můžeme přít o to, na bázi čeho si člověk alokovaná dobra vlastně zaslouží neboli jak interpretovat pojem zásluhy. V jistém smyslu analogický vztah identifikuje Rawls v *Teorii spravedlnosti* mezi „konceptem spravedlnosti“ a „koncepty spravedlnosti“. Lidé vyznávající různorodé koncepte spravedlnosti se dokáží shodnout na základní charakteristice spravedlivých institucí – neměly by činit arbitrární rozdíly mezi osobami při přidělování základních práv a povinností a měly by vhodně vyvážit soupeřící nároky na výhody plynoucí ze společenského života. Elementární vymezení konceptu spravedlnosti však díky neurčitosti pojmů „arbitrárního rozdílu“ a „vhodného vyvážení“ ponechává prostor řadě koncepcí spravedlnosti interpretujících tyto pojmy rozmanitými způsoby.¹⁶⁶ S podobnou pluralitou výkladů se setkáváme i v případě konceptu zásluhy, v důsledku čehož riziko neshody přetrvává.

Absence konsensu sama o sobě z Rawlsova hlediska nepředstavuje problém – stejně jako on sám v *Teorii spravedlnosti* obhajuje konkrétní koncepci spravedlnosti, může Mulligan zastávat specifickou interpretaci zásluhového distribučního kritéria. Rawlsův argument z původní pozice se nicméně neopírá o žádné partikulární pojetí dobra, což činí ze spravedlnosti

¹⁶¹ K tomuto pojmu viz: Paul Voice, „Comprehensive doctrine“, in: Jon Mandle a David A. Reidy (vyd.), *The Cambridge Rawls Lexicon* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), s. 126-129.

¹⁶² Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 167.

¹⁶³ Pro třetí kapitolu viz: Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 42-58.

¹⁶⁴ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 55.

¹⁶⁵ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 167.

¹⁶⁶ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 5. Viz též Rawls, *Teorie spravedlnosti*, s. 20-21. Překlad upraven.

jako férovosti veřejně ospravedlnitelnou teorii, jejíž aplikace nevnučuje občanům určitý hodnotový systém, jakkoliv prostřednictvím neporušitelných principů spravedlnosti vytyčují jejich koncepcím dobra a životním plánům jisté hranice.¹⁶⁷ Ve vzduchu nadále visí otázka, zda Mulliganova argumentace dokáže také splnit uvedené parametry a uniknout Rawlsově námitce.

Proč by tedy měřítkem pro alokaci příjmů měl podle Mulligana být chvályhodný ekonomický příspěvek? Autor podotýká, že skrze toto kritérium rozhodně nemá v úmyslu oceňovat morální ctnost. Tím implicitně poukazuje na omezenou působnost výtky vznesené Hayekem a Rawlsem, jež se vztahuje pouze na odměňování *morálních* zásluh, tj. těch zásluhových nároků, u nichž jako báze zásluhy slouží „morálně ocenitelné kvality“.¹⁶⁸ Odkud ale potom idea distribuce na základě chvályhodných ekonomických příspěvků čerpá svou normativní sílu – proč bychom měli vybrat zrovna tuto bázi zásluhy? Protože ti, kteří produkují největší ekonomické příspěvky, v nejvyšší míře naplňují potřeby druhých lidí? Nikoliv, taková argumentace by byla náchylná k potížím spjatým s pojmem potřeby, jimiž jsme se spolu s Frankem Knightem zabývali v první kapitole.¹⁶⁹ Zvolit bychom ji měly jednoduše proto, odpovídá namísto toho Mulligan, že účelem ekonomického života je, „abychom se kolektivně obohatili – a tak by mělo bohatství být distribuováno těm ekonomickým aktérům, kteří tento účel nejlépe naplňují.“¹⁷⁰

Mulligan přiznaně kráčí v Aristotelových stopách a volbu báze zásluhy zdůvodňuje teleologicky. Ekonomický systém coby jistý typ společenské instituce má specifický *telos* (účel), a výtěžky tohoto systému bychom tak měli občanům rozdělovat v souladu s tím, nakolik přispěli k realizaci dotyčného účelu. Podobně bychom například místo v profesionálním fotbalovém týmu měli poskytnout tomu uchazeči, který v nejvyšším stupni vykazuje kvality relevantní pro naplnění účelu tohoto sportu, tj., dejme tomu, estetické potěchy a pobavení publika. Teleologicky odvozené kritérium ekonomického příspěvku doplňuje explicitně perfekcionistický element obsažený v přívlastku „chvályhodný“. Výpočet adekvátních distributivních podílů bere kromě ekonomického příspěvku v potaz i jedincovy chvályhodné

¹⁶⁷ Rawls, *A Theory of Justice*, s. 27-28.

¹⁶⁸ Serena Olsaretti, „Introduction: Debating Desert and Justice“, in: Serena Olsaretti (vyd.), *Desert and Justice* (Oxford: Oxford University Press, 2003), s. 6. Jak poznamenává Serena Olsaretti, teoretici zásluh se shodují na tom, že většina nároků má jistou *morální sílu*. O tom, zda je možné všechny zásluhové nároky redukovat na instance *morální zásluhy* ve výše uvedeném smyslu, se ale vedou spory. Viz: Olsaretti, „Introduction: Debating Desert and Justice“, s. 4-7.

¹⁶⁹ K tomu viz [závěrečné čtyři odstavce](#) podkapitoly 1.1.

¹⁷⁰ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 129.

kvality („merits“), jejichž „vlastnictví a aplikace (...) je esencí zásluhy.“¹⁷¹ V souladu s perfekcionistačnou tradicí, k níž se autor otevřeně hlásí, pracuje jeho „silná meritokracie“ s ideou *objektivního* dobra vtělenou pro účely identifikace distributivního kritéria do *objektivně* chvályhodných kvalit.¹⁷²

Nastíněný argumentační postup nepochybně neumožňuje Mulliganovi vyhnout se Rawlsově kritice, neboť občané s odlišnými hodnotovými rámci a pojetími dobra zkrátka mají rozdílné představy o účelech různých institucí a výtečnostech, jež by zmíněné instituce měly odměňovat. Mulligan, jak jsme poznamenali výše, se ostatně ani nesnaží předstírat hodnotovou neutralitu a nevyhnutelně se tak dostává do sporu s Rawlsem, jenž nastiňuje svou deontologickou teorii spravedlnosti zejména v opozici právě vůči teleologickým doktrínám včetně perfekcionismu a požaduje, aby stát byl ve vztahu k partikulárním koncepcím dobra neutrální.¹⁷³

V tuto chvíli jsme tudíž ukázali, že vůči prvnímu z trojice argumentů proti meritokracii není imunní ani ta varianta meritokratické distribuce, kterou prosazuje autor *Justice and the Meritocratic State*. Pakliže bychom ovšem chtěli posoudit jeho úspěšnost, museli bychom vstoupit do široké debaty mezi zastánci liberálního neutrálního státu a politickými perfekcionisty, respektive konfrontovat Rawlsovu obhajobu první pozice s Mulliganovou apologií pozice druhé, na což nám v závěru práce naneštěstí ani zdaleka nezbyvá prostor.

Na závěr nicméně stojí za to povšimnout si, že na opozici vůči neutrálnímu státu se meritokrat Mulligan shoduje s komunitaristickým kritikem meritokracie Michaellem Sandelem. Mulligan na „mýtus neutrality“ útočí mj. s tím, že žádný stát se nakonec nemůže netvarovat preference občanů a zůstat hodnotově neutrální.¹⁷⁴ Hodnotový systém, jenž už vždy figuruje v pozadí, může být nanejvýš dobře zamaskován a učiněn natolik samozřejmým, až vznikne zdání neutrality. Přesně tímto způsobem jsme podle Sandela přijali hodnoty ekonomického růstu a uspokojování potřeb konzumentů za zdánlivě neutrální ideál, jemuž je třeba podřídít fungování našich společností včetně ekonomické distribuce.¹⁷⁵ Osobně s touto kritikou z větší části souzním a domnívám se, že řešení problémů současných demokracií se nedobereme, aniž bychom alespoň do jisté míry shodili fasádu liberální neutrality a rozvinuli otevřenou

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 36.

¹⁷³ Tuto opozici zdůrazňuje Rawls například zde: Rawls, *A Theory of Justice*, s. 26.

¹⁷⁴ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 143.

¹⁷⁵ Pro více podrobností viz [závěrečné dva odstavce](#) podkapitoly 4.3.

společenskou debatu o účelech, jež chceme jakožto politická komunita společně sledovat. Právě v tomto ohledu je ale Mulliganova obhajoba meritokracie po mém soudu deficientní – autor zkrátka prohlásí, že účelem ekonomického systému je kolektivní obohacení a tvrzení dále nezdůvodňuje. I kdyby tomu tak bylo, lze hospodářský režim pro účely distributivní spravedlnosti považovat za samostatnou jednotku oddělenou od dalších společenských systémů a procesů a neměly by se do distribuce příjmů naopak promítnout i širší společenské ideály? Zvláště pokud vezmeme v úvahu úctu vyjadřující aspekt této distribuce, na nějž upozorňuje Michael Sandel? Jinak řečeno, jakkoliv může být větší transparentnost ve vztahu k hodnotovému ukotvení teorie sympatická, bez ochoty předložit pro dotyčné pojetí dobra náležité argumenty vyznívá nárok na aplikaci meritokratické distribuce jako neodůvodněný a, abychom se vrátili na začátek, v posledku též nátlakový.

5.2 Argument z arbitrárnosti

Z kritických výpadů proti meritokracii zdokumentovaných v přechozích kapitolách si od Mulligana zdaleka největší pozornost vysloužil mnohokrát omílaný argument z arbitrárnosti (dále jen: *AA*). Zatímco Knight a Hayek jej aplikovali na tržní alokaci dober, Rawls či Sandel rozšířili působnost *AA* též na meritokratický model. Princip přitom zůstává vždy stejný – jelikož veličina (v Mulliganově případě chvályhodný ekonomický příspěvek) sloužící coby distribuční kritérium závisí na faktorech, jež nejsou plně pod kontrolou jednotlivců (výchova a vzdělání, jehož se jim dostalo, stejně jako přirozené talenty, jimiž byli obdařeni atd.) čili na šťastné náhodě, nelze výsledné rozdělení považovat za spravedlivé. Sedmá kapitola *Justice and the Meritocratic State* představuje souvislý pokus vyvrátit Rawlsovu verzi *AA* coby možná nejnepříjemnější trn v patě meritokratických teorií. Právě argumentace předložená v *Teorii spravedlnosti* podle Mulligana v očích mnoha badatelů „(...) docela dobře odpravila koncept zásluhy.“ a její význam „(...) je těžké přecenit (...)“, pročež se s ní plausibilní obhajoba zásluhové distribuce musí vypořádat.¹⁷⁶

Na úvod analýzy Mulliganova protiargumentu rozvinutého primárně ve čtvrté a páté podkapitole upřesněme, na jakou část *AA* autor vlastně míří. Mulligan nepopírá, že „náhoda vskutku podemílá zásluhu“¹⁷⁷ a zároveň požaduje, jak jsme ukázali výše, aby bázi zásluhy byl

¹⁷⁶ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 165. Pro celou sedmou kapitolu viz: Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 165-180.

¹⁷⁷ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 165.

vždy fakt o daném zasloužilém jedinci. Sociální podmínky – počáteční pozice ve společnosti, rodinné prostředí či zdravotní péče a vzdělání, jichž se člověku dostává – může daný jedinec ovlivnit jen minimálně a nejedná se v přísném slova smyslu o fakta o něm samém, nýbrž také o jeho rodičích a společnosti jako celku. Poněvadž tedy výsledky společenské loterie skutečně podřívají zásluhu, zavádí meritokracie férovou rovnost příležitostí, jež tyto nezasloužené rozdíly narovná a staví všechny na stejnou startovní čáru. Nerovnosti způsobené přírodní loterií již tak snadno eliminovat nelze, avšak dle autora to ani není třeba, pakliže naše přirozené talenty, dispozice a nedostatky splňují shora uvedená měřítka. Mulligan má proto v úmyslu dokázat, že geneticky podmíněné charakteristiky nejenže jsou fakty o nás samých, ale především nejsou záležitostí náhody, a mohou tak být legitimní součástí báze našich zásluhových nároků.

V jádru Mulliganova protiargumentu figuruje specifické pojetí osobní identity, jež není primárně¹⁷⁸ konstituována ničím jiným než biologickým původem. Pro naši identitu je esenciální skutečnost, že jsme výsledkem splynutí konkrétní spermie s konkrétním vajíčkem. Triviálně řečeno, osobní identitu jedince konstituuje jeho unikátní genom. Jakmile na tuto biologickou koncepci přistoupíme, otevírá se autorovi snadná cesta k diskvalifikaci *AA*. Pokud mají geneticky podmíněné charakteristiky jednotlivce status esenciálních vlastností, přirozeně nemohou být pouhými náhodnými případy či akcidenty, jež by bylo možné dané osobě *O* upřít, aniž by přestala být *O* a neproměnila se v osobu *P*.¹⁷⁹

Protivníci meritokracie obvykle zakládají tvrzení o tom, že přírodou darované talenty získala *O* šťastnou náhodou na kontrafaktuálních úvahách. Načrtávají možné světy, v nichž *O* těmito talenty nedisponuje, a jež nejsou o nic méně pravděpodobné než ta verze reality, ve které *O* dotyčnými dispozicemi oplývá – existence druhé ze zmíněných alternativ, uzavírají, není než šťastnou náhodou. Ve světle vylíčeného pojetí osobní identity však argumentace možnými světy postrádá smysl, jelikož *O* se v těchto světech zkrátka nevyskytuje a oponenti meritokracie ji namísto toho srovnávají s nějakou zcela odlišnou osobou *P*. Jinými slovy, osoba *O* je svými geneticky podmíněnými rysy obdařena nutně, nikoliv šťastnou náhodou, neboť *je* oněmi rysy, je jimi konstituována.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Mulligan závěrem kapitoly dolňuje, že mezi esenciální vlastnosti individua konstituujícího jeho osobní identitu by snad mohly patřit i některé charakteristiky, jež nejsou geneticky podmíněné. Viz: Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 179-180.

¹⁷⁹ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 170-171.

¹⁸⁰ Mulligan argument proti *AA* podrobně rozvádí zde: Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 171-175.

Pomiňme pro tuto chvíli nesamozřejmost zvolené koncepce osobní identity i nepříliš jasné vymezení pojmu (šťastné) náhody a soustředme se na vážnější a snáze identifikovatelnou slabinu Mulliganova vyvrácení *AA*. Domnívám se, že předložený argument v případě úspěchu vyřazuje ze hry jen jednu část *AA*, poněvadž poráží sílu náhody pouze na jedné frontě. K dosažení vysokého chvályhodného ekonomického příspěvku člověku ani za předpokladu férové rovnosti příležitostí nestačí jen přirozené nadání a ochota jej usilovně rozvíjet, úspěch v meritokratické společnosti podmiňuje rovněž element poptávky nacházející se mimo kontrolu daného jedince.¹⁸¹

Osoba *O* se kupříkladu narodila s genetickými charakteristikami, jež jí umožnili vyniknout v odpalování míčku do jamky, zatímco osobu *P* její genetický fond predisponoval k mistrovství v cvrnkání kuliček. *O* poskytuje zábavu milionům diváků u televizních obrazovek a vydělává na golfových turnajích odměny v řádech milionů amerických dolarů, naproti tomu *P* se musí spokojit nanejvýš se symbolickými cenami a uznáním desítek až stovek diváků a protihráčů. Nepoměrně vyšší distributivní podíl náležející dle meritokratického rozdělovacího kritéria osobě *O* se přitom odvíjí od žádanosti a vzácnosti schopností rozvinutých na bázi genetických dispozic, tj. z morálního hlediska arbitrárních faktorů. *O* možná těmito dispozicemi oplývá nutně, avšak pouze šťastnou náhodou žije ve společnosti, která si jich cení a dává jí příležitost vykresat z nich značný ekonomický příspěvek. Lze si představit řadu možných světů, abychom se vrátili k častému způsobu uvažování o problematice morální náhody, v nichž si osoba *O* zachovává svou genetickou výbavu a tedy i svou identitu, avšak tamější společnost namísto golfu holduje cvrnkání kuliček. Existence té verze reality, ve které ochotně platíme televizním stanicím a organizátorům turnajů za právo sledovat dění na golfovém hřišti, je ve vztahu k *O* čímsi akcidentálním, náhodným.

V důsledku můžeme připustit, že geneticky podmíněné charakteristiky jsou esenciálními fakty o nás samých, a nelze je tak pokládat za věc náhody, aniž bychom následně vyvodili Mulliganem kýžený závěr, dle něž chvályhodný ekonomický příspěvek nepodléhá *AA* a představuje legitimní bázi zásluhy. Vedle výsledků přírodní loterie a nerovností v sociálních podmínkách vyrovnávaných prostřednictvím férové rovnosti příležitostí totiž výši individuální kontribuce ovlivňuje ještě třetí skupina činitelů, které autor přehlíží. Právě skrze tyto faktory –

¹⁸¹ Rawls problém formuluje takto: „Proto není pravda, že by si jedinci s většími přirozenými vlohami a nadřazeným charakterem, jenž jim umožnil tyto vlohy rozvinout, měli právo na systém kooperace, jenž by jim umožnil získat další výhody způsobem, který nepřináší žádný prospěch ostatním.“ Viz: Rawls, *A Theory of Justice*, s. 89. Viz též: Rawls, *Teorie spravedlnosti*, s. 71. Překlad upraven.

poptávku po tom či onom nadání a jeho vzácnost, jež jednak nemůžeme označit za fakta o dotyčné nadané osobě, jednak jsou záležitostí náhody – se Mulliganovo rozdělovací kritérium nakazí chorobou morální arbitrárnosti, jak ostatně předvídal John Rawls.¹⁸² Chvályhodný ekonomický příspěvek se tudíž stává obětí *AA* a, jelikož náhoda podemílá zásluhu, nemůže v Mulliganově meritokratické distributivní teorii plnit funkci báze zásluhy.

5.3 Psychologické a společenské dopady meritokracie

Závěrem nelze pominout patrně nejuniverzálnější argument proti meritokracii uplatnitelný proti jakékoliv variantě zásluhové distribuce. Týká se dopadu meritokratického modelu rozdělování na psychiku jednotlivců i kondici společnosti jako celku a setkali jsme se s ním u všech rozebíraných myslitelů s výjimkou Franka Knighta. Nejvíce jej nicméně rozvinul Michael Sandel, který jej, jak jsme ukázali v minulé kapitole, rovněž využil k vysvětlení krize současných demokracií v Severní Americe a Evropě. Mulligan se s tímto typem kritiky vypořádává primárně v podkapitole s příznačným názvem „Meritokracie minimalizuje resentment“¹⁸³, jenž víceméně převrací naruby Sandelovu tezi. Autor pokračuje v nastaveném trendu i nadále – s mírnou nadsázkou bychom mohli říci, že ke každému tvrzení z této sekce knihy nalézáme v *Tyranii zásluh* tvrzení protikladné. Následovat bude stručný výklad Mulliganových úvah, díky němuž si osvěžíme taktéž Sandelovu reflexi daného tématu.

Mulligan, což lze hodnotit jedinečně pozitivně, úvodem podává elementární charakteristiku samotného resentimentu coby „morálně nabitého hněvu“ vyvstávajícího u člověka v reakci na nespravedlivé a záměrné poškozování jeho osoby, popřípadě osob, s nimiž se identifikuje. Taková emoce je nejen odůvodněná čili rozumná, ale v jistém smyslu snad také morálně dobrá, neboť nás motivuje k boji proti nespravedlnosti. Nevyhnutelným vedlejším účinkem vskutku spravedlivého společenského uspořádání, respektive víry v něj, by ovšem mělo být její postupné vymizení. V meritokratické společnosti každý ví, že se při rozdělování příjmů hledí čistě na chvályhodné kvality daného jedince a ekonomický příspěvek, jímž obohatil společnost. Jinak řečeno, každý si uvědomuje, že je s ním zacházeno férově, a toto vědomí není se vzednutím resentimentu konceptuálně vzato kompatibilní. Ani ti, kdo v meritokratické soutěži

¹⁸² K tomu viz [následující odstavec](#) podkapitoly 3.4.

¹⁸³ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 110.

neuspějí, nemají důvod pociťovat křivdu, naopak sympatizují s vítězi a zakouší „důstojnost v porážce“.¹⁸⁴

Jestliže „meritokracie posiluje sociální kohezi skrze kompetitivní procesy, které negenerují resentment“¹⁸⁵, jak může Sandel v ostrém kontrastu vůči Mulliganovi považovat „populistický resentment“ za důsledek víry v meritokracii? Poněvadž v *Tyranii zásluh* nepředkládá žádnou definici resentimentu a naopak termín používá záměnně s pojmy jako „nespokojenost“ či „hněv“, není při vysvětlování jeho geneze svázán tak specifickými požadavky, jaké na tuto emoci klade Mulligan. Přesto podle mého soudu Sandelova explanace popsané nároky splňuje, a to i za předpokladu uznání férovosti meritokratické distribuce a neslučitelnosti férovosti s resentimentem. K nespravedlivé křivdě potřebné ke vzplanutí dotyčného afektu nedochází v rámci samotného procesu rozdělování, nýbrž v návaznosti na něj. Pociťované příkoří má co dělat s pohrdáním, jímž úspěšní jedinci pyšní na plně zasloužené vítězství zahrnují hůře postavené spoluobčany. Opovržlivé postoje vítězů taktéž výrazně komplikují jakýkoliv pokus zachovat si důstojnost v porážce a prohlubují u neúspěšných sklon ke zpochybňování své vlastní hodnoty a ztrátě sebeúcty. Meritokracie nemusí být sama o sobě nespravedlivá, aby na individuální úrovni podněcovala jedovaté emoce včetně resentimentu, jež zároveň disponují kapacitou napáchat zásadní škody i na úrovni společenské, jak se tomu ostatně podle Sandelovy analýzy rozebrané v předešlé kapitole již děje.

Ocitáme se na rozcestí mezi dvěma konkurujícími si hypotézami ohledně toho, jak lidé věřící v meritokratickou povahu společnosti reagují na (ekonomický) úspěch a neúspěch. Sandelovi hraje do karet skutečnost, že na rozdíl od Mulligana opírá nastíněnou psychologickou diagnózu o minimální zásobu empirického materiálu. V americké společnosti proslulé silnou vírou v meritokracii zastávají vzdělání, tj. vítězové současné verze meritokracie, negativní postoje vůči nevzdělaným¹⁸⁶, u nichž zase vzrůstá počet sebevražd. Tzv. smrti ze zoufalství¹⁸⁷ potenciálně indikují ponížení poražených a ztrátu vědomí vlastní hodnoty, což dle autora podporují závěry výzkumnic, jež vedly hloubkové rozhovory s frustrovanými obyvateli amerického venkova postrádajícími vyšší vzdělání.¹⁸⁸ Navzdory Mulliganově neochotě podobným způsobem doložit své domněnky zde nemůžeme aspirovat na definitivní rozsouzení

¹⁸⁴ Obě citovaná sousloví se nacházejí na stejné stránce, z níž čerpá celý odstavec, viz: Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 110.

¹⁸⁵ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 110.

¹⁸⁶ Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 118.

¹⁸⁷ Sandel o tomto fenoménu referuje zde: Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 240-243.

¹⁸⁸ Jedná se o K. J. Cramerovou a A. R. Hoschildovou, o jejichž zjištěních Sandel píše zde: Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 245-247.

tohoto v jádru empirického sporu. Zběžný průzkum relevantní literatury oblasti sociální psychologie dává tušit, že odborníci na toto téma mají ke konsensu daleko. Proti studiím podporujícím Sandelovu tezi, jež spojují přesvědčení o existenci meritokracie například s negativními postoji vůči chudým¹⁸⁹ či nižší mírou empatie a ochoty představit si sebe sama na místě druhého¹⁹⁰, lze postavit výzkumy asociující důvěru v meritokratický mýtus s pozitivními psychologickými účinky. Vyzdvihována nebývá ani tak zkušenost důstojné porážky zmiňovaná v *Justice and the Meritocratic State* jako spíše tzv. paliativní efekt víry v meritokracii na jednotlivce s nízkým sociálním statutem. Ti si vzdor horšímu postavení uchovávají jistou míru psychické pohody díky tomu, že pokládají svou budoucnost za cosi, co mají plně pod kontrolou, a věří v možnost vzestupu.¹⁹¹

Ať už nám nakonec připadá plausibilnější ta či ona hypotéza, nemělo by nám uniknout, že v Mulliganově specifické variantě meritokracie s perfekcionistickými rysy je nevyhnutelná psychologická a kulturní průrva mezi úspěšnými a neúspěšnými vskutku hluboká. Na pracovním trhu a v ekonomické sféře celkově uspějí pouze ti, kdo se pyšní chvályhodnými kvalitami či výtečnostmi relevantními pro výkon určité profese. Tyto charakteristiky jsou přitom chvályhodné *objektivně* vzato, tudíž jim „přikládáme hodnotu pro ně samé (a nikoliv například pro jejich instrumentální užitečnost při zvyšování obecného blaha)“.¹⁹² Nedobré postavení hůře postavených členů společnosti v důsledku neodráží primárně nedostatečnou schopnost naplnit subjektivní potřeby druhých a přinést jim tak prospěch – tito jedinci jsou především deficientní ve vztahu k objektivnímu hodnotovému standardu tzv. *merits*. Řečeno bez obalu, Mulliganova verze meritokracie, zdá se, proměňuje v očích veřejnosti neúspěšné jednotlivce v méně hodnotné lidské bytosti.

Autor si tento problém uvědomuje a věnuje se mu v závěru podkapitoly 4.2. Hodnotu bychom podle něj měli přičítat výtečností samotným a jimi nadané osoby i celé společnosti oceňovat pouze natolik, nakolik ony kvality „rozvíjejí, podporují a používají“.¹⁹³ To se však jeví být v rozporu s Mulliganovým tvrzením, že tyto charakteristiky, respektive genetické rysy,

¹⁸⁹ Crystal L. Hoyt et al., „Believing in the American Dream Sustains Negative Attitudes toward Those in Poverty“, *Social Psychology Quarterly* 84, no. 3 (2021), s. 203-215.

¹⁹⁰ Zheng Li a John A. Edwards, „The Relationship Between System Justification and Perspective-Taking and Empathy“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 47, no. 1 (2020), s. 106-117.

¹⁹¹ Shannon K. McCoy et al., „Is the Belief in Meritocracy Palliative for Members of Low Status Groups? Evidence for a Benefit for Self-Esteem and Physical Health via Perceived Control“, *European Journal of Social Psychology* 43, no. 4 (2013), s. 307-318; Jaime L. Napier a John T. Jost, „Why Are Conservatives Happier Than Liberals?“, *Psychological Science* 19, no. 6 (2008), s. 565-572.

¹⁹² Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 69.

¹⁹³ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 70.

keré je podmiňují, konstituují naši identitu. Jestliže *jsem* svými objektivně hodnotnými kvalitami, nutně *jsem* sám objektivně hodnotnější než někdo, kdo danými výtečnostmi *není*. Nabízí se zjevné východisko, totiž trvat na podstatné roli úsilí, odhodlání a píle, jež nadanému jednotlivci umožňují rozvinout genetické predispozice ve chvályhodné vlastnosti a adekvátně je používat, čímž se teprve stává vynikajícím individuem. Tato úniková cesta ovšem není než slepou uličkou, jelikož i pracovitost (a lenost) autor explicitně řadí mezi chvályhodné charakteristiky konstituující mou identitu, kvůli nimž *jsem*, jak to alespoň stále vypadá, hodnotnější než jiní lidé.¹⁹⁴

Mulligan volí odlišnou defenzivní strategii a obviňuje kritiky z mylné charakterizace celku na základě charakterizace částí (tzv. „fallacy of composition“). Ze znamenitosti (některých) vlastností osoby *O* projevující se ekonomickým úspěchem, namítá, nelze odvodit inherentní znamenitost osoby *O* jako takové.¹⁹⁵ Ačkoliv se jedná o validní argument, není možné neptat se, co kromě všech výše uvedených rysů tedy ještě konstituuje *O*, zvláště má-li jít o konstituenty s potenciálem významněji ovlivnit naše hodnotové soudy ohledně *O*. Autor naneštěstí žádné příklady neposkytuje, můžeme jen spekulovat.

Osobně si dokážu představit proměnu našeho hodnocení osoby *O* v důsledku osobního setkání, které nám vyjeví určité pozitivní či negativní kvality, jež byly dříve skryty za fasádou ekonomické úspěšnosti, či neúspěšnosti. To by nicméně načrtnutý problém neřešilo z důvodu, na nějž jsme se Sandelem poukázali již ve třetí kapitole práce. V širším měřítku, na úrovni celku společnosti, nelze hodnotové soudy o osobách, jež ve valné většině zkrátka nemáme šanci blíže poznat, oddělit od výsledků ekonomické distribuce. Jinými slovy, společenská úcta se v čase nevyhnutelně přesouvá k ekonomicky úspěšným jednotlivcům. Liberálové naproti tomu chtějí každému členu společnosti alokovat stejné množství společenské úcty čistě z titulu jeho občanství a Mulligan zase nechce, aby bylo uznání přidělováno výhradně na bázi kvalit podmiňujících ekonomický úspěch. Doufat, že realizace liberálního, respektive meritokratického společenského řádu, automaticky změní přístup občanů k rozdělování uznání, ale v obou případech znamená hýčkat si planou nadějí, podotkl by Sandel.¹⁹⁶ Poněvadž jsou tudíž i členové Mulliganovy hypotetické meritokratické společnosti posuzováni v první řadě na základě ekonomického (ne)úspěchu, hůře situovaný jedinec se nutně těší jen malému uznání ze

¹⁹⁴ „Je pravda, že je lepší být pracovitý než líný (...) A je pravda, že všechny tyto vlastnosti osoby konstituují osobu samotnou.“ Viz: Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 70.

¹⁹⁵ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 70.

¹⁹⁶ Sandel tento problém formuluje zde: Sandel, *Tyranie zásluh*, s. 175-176.

strany svých spoluobčanů. Na rozdíl od jiných distributivních modelů jej ovšem autorova varianta meritokratického rozdělování navíc zatěžuje vědomím, že na něj druzí nehledí jen jako na toho, kdo není schopen naplnit (nahodilé) potřeby ostatních, nýbrž jako na někoho objektivně méně hodnotného.

5.4 Závěr

Na posledních řádcích této práce by se dozajista dobře vyjímal jasný soud nad meritokratickou teorií distributivní spravedlnosti. Odsudek si nepochybně zaslouhuje dnešní realita mnoha (nejen) euroatlantických demokracií, v nichž příběhy zlomku úspěšných, kteří dokáží ze společenského dna vyšplhat nahoru po žebříku, jehož příčky se od sebe neustále vzdalují, slouží k ospravedlnění sociálního řádu zatíženého strukturálními nerovnostmi a absencí skutečné rovnosti příležitostí. Falešnost meritokratické rétoriky, její zaostávání za skutečností, je hlavním terčem smršti publikací o tzv. „meritokratickém mýtu“. Zaměříme-li se ovšem na samotný ideál zásluhové distribuce, stává se zaujetí jednoznačného stanoviska poněkud složitějším.

Díky předložené práci jsme získali představu o řadě problematických aspektů meritokracie, před nimiž varují myslitelé zastávající rozmanité ideologické pozice. K odmítavému postoji je vede starost o hodnoty jako svoboda, rovnost, spravedlnost či společenská soudržnost. Konfrontaci jejich námitek s obhajobou meritokratického modelu rozdělování ekonomických dober z pera Thomase Mulligana by bylo jednoduché shrnout tak, že Mulliganova apologie selhává. Přinejmenším proti argumentu z arbitrárnosti nenalzáme v *Justice and the Meritocratic State* účinný lék, což činí zásluhovou distribuci náchylnou k obvinění z morální nahodilosti a nespravedlnosti. Perfekcionistické rysy načrtnuté varianty meritokracie zase za prvé komplikují autorův pokus ubránit ji vůči nařčení z destruktivních dopadů na sebeúctu jednotlivce a rozkladu společenských pout. Za druhé pak kladou zvýšené nároky na jakoukoliv snahu odvrátit kritiku poukazující na omezování individuální autonomie, které se Mulligan nijak nepokouší splnit.

Ten, kdo v současnosti zamýšlí hájit rozdělování ekonomických statků na základě individuálních zásluh, na sebe bezesporu bere obtížnou úlohu. Zmíněná konfrontace nám ale po mém soudu vyjevuje víc než to. V první řadě ukazuje, nakolik se stanoviska k meritokratické distribuci odvíjí od ne vždy explicitně formulovaných a jen málokdy ospravedlňovaných postojů jednotlivých myslitelů k dalším substanciálním filosofickým otázkám. Mulligan

například odpovídá na otázky, co konstituuje naší osobní identitu či jaký je účel našeho společného ekonomického života, osobitým a snad i kontroverzním způsobem, není však výjimkou. Stačí připomenout kupříkladu práci *Liberalism and the Limits of Justice* (1982), v níž Michael Sandel vytýká Rawlsově argumentaci ve prospěch principu rozdílnosti (mj. na úkor meritokracie) závislost na neudržitelné koncepci „odtělesněného subjektu“.¹⁹⁷

Filosofové, jak naprosto korektně podotýká i Mulligan, při své práci nevyhnutelně spoléhají na řadu nezdůvodněných premis zejména metafyzické a epistemologické povahy – úkolem teoretika distributivní spravedlnosti není dokazovat, dejme tomu, že svět je alespoň přibližně takový, jak se nám jeví skrze smysly.¹⁹⁸ Domnívám se však, že jeho kniha představuje negativní doklad toho, jak důležité je správně narýsovat hranice mezi předpoklady různých řádů, pokud má daná teorie stát na pevných základech a činit si legitimní nárok na platnost. Budoucí debata o meritokratickém ideálu, potažmo o problematice distributivní spravedlnosti, by měla tento fakt vzít v potaz. Chceme-li potom být ohledně podnětů pro další výzkum konkrétnější, právě rozbor implikací různých pojetí osobní identity na uvažování o spravedlivém modelu rozdělování se zdá být potenciálně plodným badatelským podnikem.

Ohlédnutí za čtvrtou kapitolou a především za srovnáním Sandelova a Mulliganova názoru na psychologické a společenské účinky meritokratické distribuce z kapitoly páté pak vynáší na světlo druhý rozměr, v němž bývá diskuze deficitní. Autoři leckdy nedostatečně využívají empirické poznatky sociálních a přírodních věd, popřípadě jsou v tomto směru (úmyslně či neúmyslně) selektivní, anebo z citovaných dat vyvozují ne zcela opodstatněné závěry. Mulligan postupuje v tomto ohledu dosti paradoxním způsobem. Nejdříve věnuje celou třetí kapitolu *Justice and the Meritocratic State* shromažďování studií a výzkumů prokazujících širokou a intuitivní podporu, které se rozdělování na základě zásluh těší u laické veřejnosti, čímž hodlá podpořit tezi o její praktické proveditelnosti. Otázka zní, nakolik popularita určité teorie tuto koncepci legitimizuje, pokud víme, že by důsledkem její celospolečenské aplikace (respektive víry v to, že je aplikována) bylo rozdmýchání arogance úspěšných a likvidace sebeucty hůře postavených členů společnosti, jak tvrdí Sandel. Myslím, že nepřilíš. Mulligan Sandelem nastíněný scénář v pozdější části knihy rozporuje, avšak s empirickými daty zde již nepracuje. Bez poznatků sociální a morální psychologie, sociologie přitom nelze o dotyčném

¹⁹⁷ Sandel nastiňuje tezi své knihy a píše o „odtělesněném subjektu“ zde: Michael J. Sandel, *Liberalism and the Limits of Justice* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), s. 14.

¹⁹⁸ Mulligan, *Justice and the Meritocratic State*, s. 15.

tématu smysluplně polemizovat a rozvíjet naše poznání v oblasti tak fascinující, společensky relevantní a zároveň plné sporů, jakou jsou teorie distributivní spravedlnosti.

Seznam použité literatury

Primární literatura

Hayek, Friedrich August von. „Rovnost, hodnota a zásluha“. In: János Kis (vyd.), *Současná politická filosofie*, s. 101-121. Praha: OIKOYMENH, 1997.

Knight, Frank Hyneman. „The Ethics of Competition“. In: Frank Hyneman Knight, *The Ethics of Competition and Other Essays*, s. 41-75. Freeport, NY: Books for Libraries Press, 1969.

Mulligan, Thomas. *Justice and the Meritocratic State*. New York, NY: Routledge, 2018.

Rawls, John Bordley. *A Theory of Justice*. 2. vydání. Cambridge, MA: The Belknap Press, 1999.

Rawls, John Bordley. *Teorie spravedlnosti*. Přeložil Karel Berka. Praha: Victoria Publishing, 1995.

Sandel, Michael Joseph. *Tyranie zásluh: Kam se podělo obecné dobro?*. Praha: Karolinum, 2022.

Young, Michael Dunlop. *The Rise of the Meritocracy*. Harmondsworth: Penguin Books, 1961.

Sekundární literatura

Alesina, Alberto – Stantcheva, Stefanie – Teso, Edoardo. „Intergenerational Mobility and Preferences for Redistribution“. *The American Economic Review* 108, no. 2 (2018), s. 521-554.

Bloodworth, James. *The Myth of Meritocracy*. Hull: Biteback Publishing, 2016.

Bukodi Erzsébet – Goldthorpe, John H. „Meritocracy and Populism. Is There a Connection?“. Online working paper, UK in a Changing Europe, Londýn, 2021. <https://ukandeu.ac.uk/working-paper/meritocracy-and-its-problems/>.

Bukovský, Jaroslav. „Horáček bilancuje prodej Fortuny. Finančně to bylo špatné rozhodnutí“. *e15.cz*. Poslední úprava 10. prosince 2014. <https://www.e15.cz/byznys/obchod-a-sluzby/horacek-bilancuje-prodej-fortuny-financne-to-bylo-spatne-rozhodnuti-1144640>.

Cech, Erin A. „Rugged Meritocratists: The Role of Overt Bias and the Meritocratic Ideology in Trump Supporters’ Opposition to Social Justice Efforts“. *Socius* 3 (2017), s. 1-20.

Ciglerová, Jana. „Když nevíte jak dál, buďte užiteční. Najdete v tom smysl i sebe, radí Arnold Schwarzenegger“. *Deník N*. Poslední úprava 3. ledna 2024. <https://denikn.cz/1319431/kdyz-nevite-jak-dal-budte-uzitecni-najdete-v-tom-smysl-i-sebe-radi-arnold-schwarzenegger/>.

ČTK. „V nizozemských volbách zvítězila krajně pravicová Strana pro svobodu“. *ceskenoviny.cz*. Poslední úprava 23. listopadu 2023. <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/2444056>.

Doherty, Carroll et al. *2018 Midterm Voters: Issues and Political Values*. Washington, D.C.: Pew Research Center, 2018. <https://www.pewresearch.org/politics/wp-content/uploads/sites/4/2018/10/Values-for-release.pdf>.

Doherty, Carroll et al. *Most Americans Point to Circumstances, Not Work Ethic, for Why People Are Rich or Poor*. Washington, D.C.: Pew Research Center, 2020. https://www.pewresearch.org/politics/wp-content/uploads/sites/4/2020/03/3-2-20-Wealth-in-America-FOR-RELEASE_FINAL-1.pdf.

Emmet, Ross B. *Frank Knight and the Chicago School in American Economics*. Abingdon, Oxon: Routledge, 2009.

Evropská komise. *Special Eurobarometer 529. Fairness, inequality, and intergenerational mobility*. Brusel: Generální ředitelství pro komunikaci, 2022. http://data.europa.eu/88u/dataset/s2652_97_4_sp529_eng.

Feinberg, Joel. „Justice and Personal Desert“. In: Joel Feinberg (vyd.), *Doing and Deserving: Essays in the Theory of Responsibility*, s. 55-87. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1970.

Frank, Robert Harris. *Success and Luck. Good Fortune and the Myth of Meritocracy*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016.

Goodhart, David. *Head, Hand, Heart: The Struggle for Dignity and Status in the 21st Century*. Londýn: Allen Lane, 2020.

Hoyt, Crystal L. et al. „Believing in the American Dream Sustains Negative Attitudes toward Those in Poverty“. *Social Psychology Quarterly* 84, no. 3 (2021), s. 203-215.

Li, Zheng – Edwards, John A. „The Relationship Between System Justification and Perspective-Taking and Empathy“. *Personality and Social Psychology Bulletin* 47, no. 1 (2020), s. 106-117.

Lister, Andrew. „The ‚Mirage‘ of Social Justice: Hayek Against (and For) Rawls“. *Critical Review* 25, no. 3-4 (2013), s. 409-444.

Littler, Jo. *Against Meritocracy. Culture, power and myths of mobility*. Abingdon, Oxon: Routledge, 2018.

McCoy, Shannon K. et al. „Is the Belief in Meritocracy Palliative for Members of Low Status Groups? Evidence for a Benefit for Self-Esteem and Physical Health via Perceived Control“. *European Journal of Social Psychology* 43, no. 4 (2013), s. 307-318.

McNamee, Stephen J. – Miller, Robert K. *The Meritocracy Myth*. 2. vydání. Lanham: Rowman & Littlefield, 2009.

Mulligan, Thomas. „Meritocracy“. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford University, 1997-. Poslední úprava 3. srpna 2023. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/meritocracy/>.

Napier, Jamie L. – Jost, John T. „Why Are Conservatives Happier Than Liberals?“. *Psychological Science* 19, no. 6 (2008), s. 565-572.

Národní soustava povolání. „Popelář“. Služby provozní a osobní. Poslední úprava 4. května 2021. <https://nsp.cz/jednotka-prace/uklidovy-pracovnik-pro-ob>.

OECD. *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility*. Paříž: OECD Publishing, 2018. https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/broken-elevator-how-to-promote-social-mobility_9789264301085-en.

Olsaretti, Serena. „Introduction: Debating Desert and Justice“. In: Serena Olsaretti (vyd.), *Desert and Justice*, s. 1-24. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Olsaretti, Serena. „Introduction: The Idea of Distributive Justice“. In: Olsaretti, Serena (vyd.), *The Oxford Handbook of Distributive Justice*, s. 1-9. Oxford: Oxford University Press, 2018.

Piketty, Thomas. *Kapitál v 21. století*. Přeložila Jana Chartier. Praha: Universum, 2015.

Rawls, John Bordley. *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge, MA: The Belknap Press, 2001.

Sandel, Michael Joseph. *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Sandel, Michael Joseph. *Democracy's Discontent: A New Edition for Our Perilous Times*. 2. vydání. Cambridge, MA: The Belknap Press, 2022.

Simmons, Katie et al. *Emerging and Developing Economies Much More Optimistic than Rich Countries about the Future*. Washington, D.C.: Pew Research Center, 2014. <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/2/2014/10/Pew-Research-Center-Inequality-Report-FINAL-October-17-2014.pdf>.

Vláda České republiky. „Deklarace práv lidských a občanských“. Události. Navštíveno 4. června 2024. <https://vlada.gov.cz/assets/udalosti/Deklarace-prav-lidskych-a-obcanskych.pdf>.

Vlková, Jitka. „Magnát Valenta: Legální hazard tratí, zvažujeme odchod z trhu“. *Idnes.cz*. Poslední úprava 20. května 2018. https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/ivo-valenta-kamenne-herny-regulace-hazardu.A180518_402032_ekonomika_are.

Voice, Paul. „Comprehensive doctrine“. In: Jon Mandle a David A. Reidy (vyd.), *The Cambridge Rawls Lexicon*, s. 126-129. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

West, Anne. „A (Short) History of Comprehensive Education in England“. Conference presentation, „Reclaiming Education“ Alliance Conference, Londýn, 12. listopadu 2016. <https://eprints.lse.ac.uk/89495/>.

West, Ti (režisér). *X*. USA: 2022, A24.

Wike, Richard et al. *Pervasive Gloom About the World Economy*. Washington, D.C.: Pew Research Center, 2012. <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/2/2012/07/Pew-Global-Attitudes-Project-Economic-Conditions-Report-FINAL-July-12-2012.pdf>.

Wooldridge, Adrian. *The Aristocracy of Talent: How Meritocracy Made the Modern World*. Londýn: Allen Lane, 2021. Kindle.

538. „Who's Ahead in National Presidential Polls?“. Latest Polls. Navštíveno 19. července 2024. <https://projects.fivethirtyeight.com/polls/president-general/2024/national/>.